Dr. Marko Legović

GOSPODARSKA STRUKTURA POLJOPRIVREDE ISTRE U 20. STOLJEĆU

SADRŽAJ

1. **Općenito o vlasništvu nad zemljištem kao osnovnom činiocu gospodarske strukture** 45
2. **Gospodarska struktura kao rezultanta društveno-ekonomskih odnosa** . . 47
3. **Gospodarska struktura i proizvodnja** 52
4. **Gospodarska struktura poljoprivrede Istre i njene promjene** 55
   a) Za vrijeme Austro-Ugarske (1797—1918) 55
   b) Za vrijeme talijanske okupacije (1918—1943) 58
   c) Poslije oslobođenja (1945—1971) 67
   Popis literature 78
   Struttura economica dell' agricoltura istriana del XX secolo 80

1. OPĆENITO O VLASNIŠTVU NAD ZEMLJIŠTEM KAO OSNOVNOM ČINIOCU GOSPODARSKE STRUKTURE

Kao što je poznato, svako vlasništvo, pa tako i zemljišno javlja se tek na određenom stupnju društveno-ekonomskog razvoja.[1] Otuda ono uvijek predstavlja samo jedan oblik, ili rezultantu društveno-ekonomskih odnosa, koja se manifestira, u prvom redu kroz vlasničke ili proizvodne odnose. Najbolje nam to potvrđuje borba za njegovo vlasništvo koja se javlja već od samog početka njegova uspostavljanja. Napose kada dolazi do stalnog nastanjivanja većih skupina ljudi — stanovništva na određenom prostoru, time i do oskudice zemljišta, prije svega zbog većeg broja stanovnika i njegovih potreba za poljoprivrednim proizvodima.[2] To ujedno pokazuje da u vlasništvu nad zemljištem, kao najvažnijem faktoru i proizvodnje i društveno-ekonomskih odnosa, treba tražiti glavne uzroke i za njegove različite oblike i mijenjanja, pogotovo između pojedinih faza društveno-ekonomskih odnosa. Prije svega između zajedničkog vlasništva u prvobitnoj zajednici i privatnog vlasništva u robovlasništvu. Zatim, isto tako, i u svim kasnijim, klasnim formacijama, sve do ponovnog uspostavljanja zajedničkog (društvenog) vlasništva u socijalističkim odnosima. Pri tome je, veličina vlasništva, nesumnjivo, uvijek bila jedan od glavnih činilaca i društveno-ekonomskih odnosa i gospodarske strukture. Očigledno nam to pokazuju razlike između velikih imanja, tzv. latifundija, i malih za vrijeme robovlasništva. Zatim razlike između velikih, tzv. feuda, i mnoštva malih i srednjih gospodarstava za vrijeme feudalizma. Također i razlike između malog broja kapitalističkih veleposjednika i mnoštva malih posjednika za vrijeme kapitalizma. Na kraju i razlike danas kod nas, između malog broja velikih društvenih gospodarstava i mnoštva malih i sitnih gospodarstava individualnog sektora.

Prema tome, već i na temelju istaknutih razlika, o veličini vlasništva između pojedine etape društveno-ekonomskih odnosa, možemo uočiti da vlasništvo nad zemljištem predstavlja osnovni činilac i gospdarske strukture. Dapače, to jasno proizlazi i iz činjenice štu su, npr. u robovlasništvu prevladavala velika gospodarstva i kao vlasništvo i kao eksploatacijske jedinice. Zatim u feudalizmu, također, velika gospodarstva kao vlasništvo, ali očito mala kao eksploatacijske jedinice Zatim u kapitalizmu, vrlo šaroliki mozaik

[1] »Na određenom stupnju razvitka ljudskog društva oblici vlasništva sredstava za proizvodnju mijenjaju se: privatno vlasništvo na sredstvima za proizvodnju u određenoj etapi nastaje i u određenoj etapi nestaje,...«, Tomislav Misela Markotić, Odrazi zakona razmjene, Zagreb 1977, str. 7. i 8.

[2] Ing. Josip Predavec, Selo i seljaci, Socijalna biblioteka, Knjiga prva, Zagreb 1934, str. 1, 3. i 5.

vrlo različitih gospodarstava (velikih, srednjih i malih) i kao vlasništvo nad zemljištem i kao eksploatacijske jedinice. I konačno, danas kod nas, također velika šarolikost vrlo različitih gospodarstava, ne samo po veličini i proizvodnji nego i po karakteru vlasništva, osobito između društvenog i individualnog sektora.

To ujedno pokazuje kako razlike u vlasništvu nad zemljištem, između pojedine faze društveno-ekonomskih odnosa, predstavljaju osnovne činioce i za stalne promjene veličine gospodarstva. Pogotovo kada je riječ o ranijim razdobljima, kada su vlasništvo nad zemljištem i poljoprivredna proizvodnja predstavljali osnovne komponente društveno-ekonomskih odnosa. Time, nesumnjivo, i gospodarske strukture, kao rezultante tih odnosa. Otuda je razumljivo da i nastajanja i mijenjanje gospodarske strukture možemo najbolje sagledati kroz nastajanje i mijenjanje vlasništva nad zemljištem u toku pojedine etape društveno-ekonomskih odnosa.

Prije svega, ako se vlasništvo nad zemljištem javlja tek na određenom stupnju društveno-ekonomskog razvoja, onda je razumljivo da se ono javlja na onom stupnju kada ono može osigurati (s obzirom na dane uvjete i mogućnosti proizvodnje) ishranu i egzistenciju i manjim grupama ljudi i porodicama na tom prostoru — staništu.[3] No, isto tako je već i tada dolazilo i do određenih razlika u vlasništvu između pojedinih plemena i rodova. Također i između članova unutar pojedinog plemena i roda, a naročito s daljnjim razvojem proizvodnje i podjele rada, kao općih razlika i neusklađenosti između novih mogućnosti proizvodnje i zastarijelih društveno-ekonomskih odnosa. Evo što o tome kaže i sam Engels: »Imovinske razlike pojedinih porodičnih starješina ruše staru komunističku kućnu zajednicu svuda gdje se dotle zadržala; s njom se ruši i zajedničko obrađivanje zemlje na račun te zajednice. Oranice se dodjeljuju na iskorištavanje inokosnim porodicama najprije privremeno, kasnije jednom zauvijek, prijelaz u puno privatno vlasništvo obavlja se postupno i paralelno s prijelazom sindijazmičkog braka u monogamiju. Inokosna porodica postaje privredna jedinica u društvu«.[4] Iz toga je također razumljivo što su te razlike, i to kako između starješina pojedinih plemena i rodova tako i između starješina i članova unutar pojedinih plemena, bile osnovni činioci koji su razorili stare društveno-ekonomske odnose prvobitne zajednice i stvorili nove, robovlasničke odnose. Time, nesumnjivo, povoljnije uvjete za brži razvoj proizvodnih snaga. Shodno tome i novih proizvodnih (vlasničkih odnosa itd., kao osnovnih činilaca novih društveno-ekonomskih odnosa. Napose u doba sve veće razmjene i robnonovčanih odnosa, kao osnovnih pretpostavki i sve većih mogućnosti bogaćenja. Analogno tome i sve većih mogućnosti koncentracije i centralizacije društveno-ekonomske moći, kao osnovnih činilaca vlasti uopće. Posebno nad zemljištem, kao najvažnijem izvoru prihoda i ekonomske moći. Osobito kada je vlasništvo nad zemljištem dobilo i svoju pravnu osnovu i pravo njegova neograničenog posjedovanja, zalaganja i nasljeđivanja,[5] te na taj način i ono postalo samo određena vrsta robe koja se zalaže i prodaje na tržištu kao i svaka druga roba.[6]

---

[3] Friedrich Engels, Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države, Kultura, Biblioteka Marksizma — Lenjinizma, Zagreb 1950, str. 162—165.
[4] Friedrich Engels, isto djelo kao i u bilješci 3, str. 167.
[5] Friedrich Engels, isto djelo kao i u bilješci 3, str. 170.
[6] Friedrich Engels, isto djelo kao i u bilješci 3, str. 171.

Nadalje, društveno priznanje vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, odnosno zemljištem i proizvedenim dobrima, implicite je nametnulo i njegovo društveno i zakonsko reguliranje. Time i novu organizaciju vlasti, a isto tako i nove mjere i sredstva za njegovo čuvanje. Kao što je poznato, to je mogla biti i činiti jedino jedna nova i racionalna organizacija vlasti, kao što je to država. Otuda i vremensko stvaranje klasičnih država, kao tipičnih čuvara novih društveno-ekonomskih odnosa, zasnovanih na klasnoj podvojenosti između vlasnika sredstava za proizvodnju i proizvedenih dobara, s jedne strane, i radnika — proletera — s druge strane. Štoviše i stvaranje novih komponenti za još veće razlike u društveno-ekonomskim odnosima. Napose u sferi vlasništva nad zemljištem, s obzirom na njegove specifičnosti, kao npr. stalnost njegova mjesta, odnosno stanište, razmještaj i rasprostranjenost, količinu i pedološki sastav i drugo. Također i s obzirom na važnost poljoprivredne proizvodnje, budući da je tada, od poljoprivrede živjelo više od tri četvrtine stanovništva. Otuda je razumljivo da je vlasništvo nad zemljištem, tada, predstavljalo osnovnu komponentu i svih drugih društveno-ekonomskih odnosa. Dapače i stalan objekt borbe za njegovo vlasništvo, jer je ono, tada, istovremeno, predstavljalo gotovo jedinu mogućnost i sredstvo proizvodnje i egzistencije domaćinstva. Time, nesumnjivo, i odnosnu komponentu gospodarstva i gospodarske strukture.

Shodno tome i naše razmatranje usmjerili smo u prvom redu u pravcu sagledavanja gospodarske strukture kao rezultante društveno-ekonomskih i proizvodnih (vlasničkih) odnosa. Zatim u pravcu sagledavanja promjena društveno-ekonomskih odnosa i njihova odraza na gospodarsku strukturu. S tim u vezi i korelacijske veze između promjena društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa i gospodarske strukture. I na kraju, u pravcu sagledavanja stanja i promjena gospodarske strukture u poljoprivredi Istre, s obzirom na promjene društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa, kako između austrougarske i talijanske vladavine tako i poslije oslobođenja.

Također želimo napomenuti da u ovom radu nećemo razmatrati gospodarstva društvenog sektora, nastala poslije oslobođenja, odnosno nakon ukidanja kapitalističkih odnosa i provođenja agrarne reforme 1948. godine.

2. GOSPODARSKA STRUKTURA KAO REZULTANTA DRUŠTVENO-EKONOMSKIH ODNOSA

Isticanjem vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, napose nad zemljištem, kao osnovnim činiocem društveno-ekonomskih odnosa, nesumnjivo, najbolje nam pokazuje koliko i gospodarska struktura ovisi od tih odnosa.[7] Osobito kada je riječ o ranijim razdobljima, budući da je vlasništvo nad zemljištem, tada, predstavljalo kamen temeljac, ne samo proizvodnih nego i svih ostalih društveno-ekonomskih odnosa. Shodno tome i gospodarske

[7] »Posedovna i svojinska struktura poljoprivrede rezultat su nivoa razvijenosti proizvodnih snaga i postojećeg društveno-ekonomskog sistema. Pravci pomeranja u posedovnoj strukturi, koncentracija broja gazdinstava na pojedine kategorije gazdinstva, intenzitet takvih pomeranja, tendencije i drugo, rezultat su sklopa mera i svih faktora koji čine mehanizam konkretne praktične politike, kao i delovanje opštih zakonitosti ekonomskog razvitka«, dr Petar J. Marković, Strukturne promene na selu kao rezultat ekonomskog razvitka, Zadružna knjiga — Beograd 1963, str. 16.

strukture kao rezultante tih odnosa. Otuda potreba i za njegovo sagledavanje, kao direktnog činioca gospodarske strukture. Tim više što se i oni stalno mijenjaju, paralelno s razvojem proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa.

Kao što smo već istakli, imovinske i društveno-ekonomske razlike, koje se javljaju već u okviru prvobitne zajednice, bile su glavni uzroci i za njeno raspadanje. No, isto tako i za stvaranje novih društveno-ekonomskih odnosa, zasnovanih na robovlasničkim odnosima. Toliko prije što su i zemljište i robovi, tada, predstavljali glavno sredstvo proizvodnje i bogatstva. Također i zato što je u to doba ratovima bilo moguće doći do velikih količina i zemljišta i robova.

Najbolje nam to pokazuje i sam naziv te etape društveno-ekonomskih odnosa — robovlasništvo. Dakako, još više rad robova na velikim imanjima, tzv. latifundijama, kao osnovni oblik proizvodnje antičkih država. Pogotovo način proizvodnje na velikim imanjima — gospodarstvima, kao tipičan oblik tadašnje gospodarske strukture, iako treba reći da je i tada bilo i malih i srednjih gospodarstava koja su obrađivali sami vlasnici zajedno s članovima porodice.

Unatoč tome, daljnji razvoj proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa sve više je dolazio u koliziju s novim društveno-ekonomskim odnosima. U prvom redu zbog sve manje zainteresiranosti robova za bilo kakvu proizvodnju i njeno povećanje, zatim zbog sve veće potrebe za poljoprivrednim proizvodima i treće zbog sve bržeg razvoja trgovine poljoprivrednim proizvodima. Najbolje nam to pokazuje primjer rimske imperije kao tipične robovlasničke države i njeno raspadanje u toku 476. godine i uspostavljanje novih društveno-ekonomskih odnosa, zasnovanih na feudalnim odnosima. Dakako i nove organizacije proizvodnje, zasnovane na malim gospodarstvima, kao eksploatacijskim jedinicama.

Međutim, kada promjene načina proizvodnje usporedimo s promjenama vlasništva nad zemljištem, onda vidimo da nije došlo do jednakih promjena, odnosno stvaranja jednakog broja gospodarstava kao eksplotacijskih jedinica. Unatoč tome, nov način proizvodnje na malim gospodarstvima pokazao je značajne prednosti pred prijašnjim, na velikim gospodarstvima, osobito u povećanju proizvodnje i viškova proizvoda, iako je bio organiziran, uglavnom, od bivših robova. Prije svega zbog njihove veće zainteresiranosti za veću proizvodnju, kao jednog od glavnih činilaca bržeg razvoja poljoprivredne proizvodnje. A zatim i stoga što su svi bivši robovi od tada postali slobodni, mogli se ženiti, stvarati porodicu i raspolagati s viškom proizvoda.

Iz toga je, također, razumljivo da je i tada, veličina gospodarstva, kao eksploatacijske ili proizvodne jedinice, više ovisila o njenoj funkciji prema društveno-ekonomskim nego proizvodnim odnosima kao vlasništvu nad zemljištem. Napose kada je sagledavamo kroz funkciju potrošnje, kao krajnje rezultante (cilja) svake proizvodnje. Posebice u feudalizmu, budući da je malo i srednje gospodarstvo, u tim odnosima, moglo dati najveću i najjeftiniju proizvodnju. Utoliko prije ako pri tome imamo na umu ondašnji stupanj razvitka proizvodnih snaga i mogućnosti proizvodnje.

To ujedno pokazuje kako uzajamna uvjetovanost faktora i odnosa proizvodnje istovremeno predstavlja i osnovne činioce proturječnosti i promjena. Dapače i faktore rušenja starih, feudalnih odnosa i uspostavljanje novih, kapitalističkih odnosa. Napose starih teritorijaliziranih ekonomija i uprava

kao najvećih zapreka novih kapitalističkih odnosa i novog načina proizvodnje i privređivanja. Kao što je poznato, te su proturječnosti najviše dolazile do izražaja u toku 18. i 19. stoljeća. Prije svega zbog naglog razvitka proizvodnih snaga i proizvodnje. Zatim zbog naglog povećanja kupovne moći i potražnje i od širih slojeva stanovništva. I treće, zbog naglog širenja tržišta na sve veća područja.[8] Međutim tu su proturječnosti istovremeno nametnule potrebu i za stvaranje velikih i jakih država, koje će moći ne samo štititi i čuvati nego i podsticati još brži razvoj kopitalizma i kapitalističkih odnosa. Posebice u razvijenim zemljama, s obzirom na veliku kongruentnost i integralnost intresa između državnih organa vlasti, kapitalista i kapitalističke klase u cjelini.[9]

Iz toga jasno proizlazi da određene činioce, za brži razvoj kapitalizma i kapitalističkog načina proizvodnje u toku 18. i 19. stoljeća. Treba potražiti i u ondašnjim shvaćanjima slobodne privredne aktivnosti i mogućnosti automatskog uspostavljanja privredne ravnoteže između proizvodnje i potrošnje, pomoću tržišta. S tim u vezi i u neograničenosti i neprikosnovenosti privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i proizvedenim dobrima, kao općim pretpostavkama veće i racionalnije proizvodnje[10]. Shodno tome i u novim otkrićima, posebice parnog stroja, čija je upotreba, osobito na brodovima i lokomotivama, omogućila masovan prijevoz sirovina i proizvedenih dobara.[11] Time i nagli razvitak trgovine gotovo između svih krajeva svijeta, kao jednog od najjačih faktora, ne samo robne proizvodnje nego i novog načina kapitalističke proizvodnje.

No istovremeno treba reći da je brzi razvoj robne proizvodnje i novih kapitalističkih odnosa bio praćen i vrlo uočljivim proturječnostima, kako između razvijenih i nerazvijenih zemalja tako i unutar svake zemlje, između

---

[8] »U 19. stoljeću razbuktale su se proizvodne snage civiliziranog svijeta više nego ikada ranije. To je stoljeće bilo sasvim drukčije od svih onih, koja su mu prethodila. Proizvodnja upotrebnih stvari i prevoz takvih stvari na velike udaljenosti učinili su potrošnju neslućeno većom. Ono, što je prije bilo rijetko, postalo je sada pristupačnije sve širim i širim krugovima. Standard života kvalificiranog radnika u Engleskoj, Sjedinjenim državama, Njemačkoj, Skandinavskim zemljama ili u Švicarskoj bio na koncu 19. stoljeća viši nego, recimo knjaza Miloša i njegova dvora, na početku stoljeća. Predmeti potrošnje, stana, hrane, nošnje, rijetki prije i ograničeni na mali broj potrošača, postali su predmeti široke masovne potrošnje«, Mijo Mirković, Seljaštvo u kapitalističkim formacijama, Izabrani ekonomski radovi — 1, Informator — Zagreb 1979, str. 36.

[9] Mijo Mirković, Nauka i ekonomska politika, Izabrani radovi — 3, Informator — Zagreb 1979, str. 40, 48—53.

[10] »Apsolutna i neograničena vlast nad zemljištem značila je pravo držanja, davanja u nasljedstvo, prodaja vlastitog zemljišta kadgod se vlasniku ushtije, ...Pretpostavljalo se, da je individualni profit, lična korist, onaj najsigurniji regulator proizvodnje i da će vlasnici zemljišta vođeni samo ličnom koristi i neograničavani ničim, da ta njihova lična korist dođe potpuno do izraza, najbolje umjeti organizirati proizvodnju«, isto djelo kao i u bilješci broj 8, str. 36.

[11] »Znači, transport robe je nužan element njihova puta od proizvodnje do potrošnje. Otuda i proizlazi njegov ogroman značaj za formiranje tržišta, njegov ogroman uticaj koji on vrši kako na obim tako i na strukturu tržišta u jednoj zemlji.... Moderna saobraćajna sredstva, koja su se pojavila kao čedo industrijske revolucije, postala su snažan zamajac daljeg industrijskog razvitka preventsveno proširenjem tržišta. Masovna robna proizvodnja traži ogroman broj potrošača, široka tržišta, a to može da omogući masovan, brz i jeftin transport«, dr Stojan Novaković, Saobraćaj kao faktor formiranja i stabilizacije tržišta, Ekonomski anali, broj 5/1957, str. 106 i 107.

njenih područja i privrednih područja. Prije svega zbog razlike između prirodnih uvjeta i stupnja razvitka proizvodnih snaga između pojedinih zemalja i krajeva, a zatim još više s obzirom na razlike u interesima između vlasnika sredstava za proizvodnju i proizvedenih dobara, s jedne strane, i golorukih proizvođača, s druge strane. Napose kada je riječ o poljoprivredi prema drugim privrednim područjima, s obzirom na njene specifične uvjete proizvodnje, kao npr. klimatske i pedološke, kao i biološka svojstva njene proizvodnje i proizvoda. S tim u vezi i u načinu proizvodnje, osobito veličine gospodarstva, kao esploatacijske jedinice, jer se jedino odgovarajuće gospodarstvo moglo »održati na vjetruštini«[12] kapitalističkih odnosa i tržišne konkurencije.

To ujedno pokazuje i stalnu potrebu za mijenjanje i prilagođavanje veličine gospodarstva, kao eksploatacijske jedinice, danim uvjetima proizvodnje i privređivanja. Dapače i njegovo stalno prelaženje od jednog vlasnika — gospodara k drugome, tj. boljem gospodaru.[13] Isto tako i stalno prestruktuiranje gotovo svih gospodarstava, a naročito između sve manjeg broja velikih i većih kapitalističkih gospodarstava, s jedne strane, i sve većeg broja malih i sitnih gospodarstava, s druge strane. Spomenute promjene jasno pokazuju i sve veću diskordanciju između gospodarske strukture i gospodarstva kao proizvodne jedinice i egzistencijalnog okvira domaćinstva. Očigledno nam to pokazuje i primjer gospodarske strukture u poljoprivredi Istre, iz kojeg se vidi da je gotovo 48% gospodarstva — posjednika, između dva rata, veličine do 3 ha površine, držalo u svom vlasništvu svega 8% poljoprivrednih površina, a nasuprot tome, svega 1% vlasnika, veličine od 50 i više ha površine, gotovo 29%.

Prema tome, već i primjer u poljoprivredi Istre jasno pokazuje da kapitalistički odnosi implicite kondicioniraju, ne samo proizvodne odnose nego i gospodarsku strukturu, kao osnovne činioce kapitalističkog načina proizvodnje. Također da vlast nad zemljištem predstavlja opću pretpostavku i vlasti nad proizvodnjom i u ostvarivanju odgovarajućeg (prosječnog) profita. Otuda razumljiva i sve veća polarizacija i gospodarstva i poljoprivrednog stanovništva kao osnovnih proturječnosti između sve manjeg broja bogatih veleposjednika i sve većeg broja siromašnih seljaka. Jedina povoljna okolnost, ako je tako možemo nazvati, bila je što su se i velika kapitalistička imanja dijelila na veći broj malih i srednjih gospodarstava — kolona, kao eksploatacijskih jedinica. I to još jednom pokazuje kako uvjeti proizvodnje i stjecanje dobiti profita gotovo nameću i način proizvodnje i veličinu gospodarstva kao osnovnih ćelija: i eksploatacijskih jedinica i gospodarske strukture. Dapače, da u takvim uvjetima proizvodnje, jedino malo i srednje gospodarstvo, s velikim brojem radne snage, može ostvariti najveću proizvodnju i višak proizvoda, uz najmanje troškove proizvodnje. Uostalom, to se

[12] Mijo Mirković, isto djelo kao i u bilješci 8, str. 37.

[13] »Zemlja će promijeniti vlasnika, njeno, opet apsolutno vlasništvo prijeći će od jednog gospodara na drugoga, od onoga, koji nije umio dobro proizvoditi na onoga, koji umije proizvoditi bolje. Baš na taj način, mislilo se, postići će se najbolja proizvodnost rada na zemlji. Vlasništvo zemlje mijenjat će se uvijek, i uvijek će biti u najboljim rukama. Kad novi vlasnik ili njegova djeca ne budu umjeli dobro obrađivati zemlju, postizavati sa nje čiste prinose, put će se otpočinjati iz početka: zemlja će ponovno mijenjati gospodara«, Mijo Mirković, Seljaci u kapitalizmu, Agrarno-ekonomske studije, Matica Hrvatske, Zagreb 1952, str. 16.

slaže i s ondašnjim načinom eksploatacije svih slojeva seljaštva, i to kako od strane kapitalista — vlasnika zemlje tako i od strane kapitalističke države.

Za razliku od toga, promjene društveno-ekonomskih odnosa, do kojih je došlo poslije oslobođenja, očito su implicirale odgovarajuće promjene i u gospodarskoj strukturi. Prije svega time što je došlo do ukidanja kapitalističkih i uspostavljanja novih, socijalističkih odnosa i u poljoprivredi. Zatim što je, na osnovi zakona o agrarnoj reformi i poljoprivrednom zemljištu, sva zemlja oduzeta onima koji je ne obrađuju i onima koji su je imali više od predviđenog maksimuma — 10 ha obradive površine i dodijeljena onima koji je obrađuju — obrađivačima. I konačno time što je, iz prikupljenog zemljišta, stvoren društveni fond vlasništva i krupna socijalitička gospodarstva, kao osnovne ćelije novih socijalističkih odnosa i načina proizvodnje.

Također i time što je odmah poslije oslobođenja došlo i do formiranja seljačkih radnih zadruga i poljoprivrednih ekonomija pri općim poljoprivrednim zadrugama, kao novih oblika gospodarstva i proizvodnje. Napose u pravcu socijalizacije proizvodnje i društveno-ekonomskih odnosa i u poljoprivredi.

No, unatoč tome, gospodarska struktura individualnih poljoprivrednih proizvođača nije se značajnije promijenila ni poslije spomenutih promjena u društveno-ekonomskim odnosima i načinu proizvodnje. Međutim, kada tu, da tako kažemo, inertnost gospodarske strukture individualnih poljoprivrednih proizvođača promatramo kroz historijske uzroke njenog nastajanja i prilagođavanja konkretnim uvjetima i odnosima proizvodnje, onda vidimo da ima niz faktora koji je gotovo podržavaju i održavaju. Štoviše i niz činilaca suglasnosti i uzajamnosti koji je, ne samo održavaju nego i, možemo slobodno reći, umnogome i uvjetuju. Napose kada je promatramo kao rezultantu starih proizvodnih (vlasničkih) odnosa, tj. sitnog vlasništva, polunaturalne i svaštarske proizvodnje, zastarjelih sredstava za proizvodnju, niske proizvodnje i stupnja ekonomskog razvoja i drugih. Time, zapravo, i primjer gospodarske strukture u poljoprivredi Istre jasno pokazuje koliko i gospodarstvo i gospodarska struktura koreliraju s proizvodnim odnosima i proizvodnjom kao eksploatacijskom jedinicom i izvorom prihoda domaćinstva. Toliko više ako kažemo da je i individualno gospodarstvo u Istri, sve do pred 15-tak godina, bilo slabo snabdjeveno novim sredstvima (mehanizacijom) za proizvodnju, ostvarivalo vrlo nisku proizvodnju i prinose, isto tako i ukupni prihod i dohodak itd. U prilog tome govore nam i novi odnosi i brzi razvoj industrije i drugih privrednih područja, poslije oslobođenja, koji su omogućili zapošljavanje izvan poljoprivrede i članova poljoprivrednih domaćinstava, te na taj način da se i malo i sitno gospodarstvo, ne samo održi nego i predstavlja osnovnu komponentu gospodarske strukture.

S druge strane, određene činioce o održavanju postojeće gospodarske strukture individualnog sektora, svakako treba tražiti i u činjenici da ni danas, sva proizvodnja individualnih zemljoradnika ne primi robni karakter, pa tako ne podliježu tržišnim zakonitostima. Dapače, ni sav onaj dio koji primi robni karakter ne zadržava trošak radne snage, jer individualni poljoprivredni proizvođač ni danas ne računa s tim troškom proizvodnje. Zatim u činjenici da i danas, individualni poljoprivredni proizvođači, rade znatno više (po vremenu) i bolje (po intenzitetu) nego proizvođači — radnici društvenog sektora. Također i u činjenici da i danas, individualno domaćinstvo, u svojoj proizvodnji, umnogome koristi i rad članova domaćinstva za-

poslenih izvan poljoprivrede. Isto tako i rad domaćica i staraca, a nerijetko i malodobne djece. Inače, otkud bi individualni poljoprivredni proizvođači mogli nadoknaditi ove troškove, pa i biti konkurentniji od proizvođača društvenog sektora. U tome odgovor da i tako malo i sitno gospodarstvo — domaćinstvo, svaštarsko i mješovito, može uspješno proizvoditi i egzistirati. Štoviše i prilagođavati se danim uvjetima proizvodnje i tržišta. S tim u vezi i stjecanju dohotka, kako iz poljoprivredne proizvodnje tako i izvan nje.

To je valjalo istaknuti u prvome redu da vidimo kako sadašnja (razdrobljenost) gospodarska struktura umnogome proturječi dostignutoj razini proizvodnih snaga. Zatim da »nova tehnika traži novu organizaciju proizvodnje«,[14] odnosno prilagođavanje veličine gospodarstva (kao eksploatacijske jedinice) novim sredstvima za proizvodnju. I treće da gospodarska struktura zaista ovisi u prvom redu o društveno-ekonomskim odnosima, a tek onda o novoj tehnici i tehnologiji.

3. GOSPODARSKA STRUKTURA I PROIZVODNJA

Prema istaknutom o gospodarskoj strukturi, kao rezultante društveno-ekonomskih odnosa, svakako treba istaknuti i kako ona utječe na poljoprivrednu proizvodnju. Tim prije što poljoprivredna proizvodnja uglavnom ovisi o uzajamnoj uvjetovanosti ili komplementarnosti između danih prirodnih uvjeta i društveno-ekonomskih faktora proizvodnje.[15] Posebice kada je riječ o gospodarskoj strukturi i poljoprivrednoj proizvodnji u Istri, s obzirom na specifičnosti i prirodnih i društveno-ekonomskih uvjeta proizvodnje.

Kao što je poznato, utjecaj prirodnih uvjeta na poljoprivrednu proizvodnju i organizaciju njenog rada toliko je veći što su proizvodne snage i društveno-ekonomski odnosi manje razvijeni. Otuda i utjecaj prirodnih uvjeta na formiranje gospodarstva i gospodarske strukture toliko je veći. To proizlazi i iz činjenice što pojedine kulture uspijevaju samo po pojedinim predjelima i uz određeni način rada, kao značajnih činilaca i u određivanju veličine gospodarstva, kao osnovne komponente gospodarske strukture. Istina, to vrijedi, prije svega, za uzgajanje i proizvodnju pojedinih kultura na širim područjima. Ali nesumnjivo i za uzgajanja i proizvodnju pojedinih kultura na užim područjima, pogotovo kada uzmemo u obzir udaljenost od mora, nadmorsku visinu, temperaturu zraka i druge razlike. Najbolje nam to pokazuju i konkretne razlike o uzgajanju i proizvodnji pojedinih kultura po pojedinim područjima. Dakako i bavljenje pojedinim granama proizvodnje, kao npr. ratarstvom ili stočarstvom, vinogradarstvom ili voćarstvom itd.[16] Iako je Istra, relativno, malo područje, te se razlike i te kako očitavaju i na njenom području, budući da i u Istri vladaju vrlo različiti prirodni uvjeti. Prije svega tri tipa klimatskih prilika, i to: mediteranskih na obalnom i pri-

[14] Mijo Mirković, Ekonomika agrara FNRJ, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1950, str. 42.

[15] Vladimir Rašković, O uticaju međusobnih odnosa prirodnih i društvenih faktora na razmještaj proizvodnih snaga, Ekonomski anali, broj 1/55, str. 64.

[16] »Prirodni uslovi — geografski položaj, klima, zemljište, vode, šume, rude i drugi izvori bogatstva — imaju vrlo veliki značaj za materijalnu proizvodnju, odnosno privredni razvoj jedne zemlje«, Milun Lekić, Prirodni uslovi kao osnovica materijalne proizvodnje i faktori proizvodnosti rada, Ekonomski anali, broj 10/1961, str. 138.

obalnom području, kontinentalnih po unutrašnjim i planinskih po planinskim predjelima. Isto tako i tri vrste zemljište: crvenice na mediteranskom području, flišno zemljište po unutrašnjem i planinska crvenica po planinskom području. S tim u vezi, značajne razlike i u nadmorskim visinama, osobito između priobalnih i planinskih predjela. Također i u konfiguraciji i plodnosti zemljišta, biljnom pokrivaču i druge. Analogno tome i u uzgajanju i proizvodnji pojedinih kultura: od mediteranskih po obalnim i priobalnim predjelima do kontinentalnih po središnjim i planinskim predjelima.

Otuda, razumljive, određene razlike i u većem ili manjem bavljenju pojedinim granama proizvodnje,[17] osobito između obalnih i priobalnih i planinskih predjela. Prije svega u mnogo većem uzgajanju maslina i vinograda po obalnim i priobalnim predjelima, gdje vlada mediteranska klima, nego po unutrašnjim predjelima, gdje vlada kontinentalna klima i planinskim predjelima gdje vlada kontinentalno-planinska klima, budući da po planinskim predjelima uopće ne uspijevaju ni masline, ni vinogradi ni druge mediteranske kulture. Za razliku od toga, po planinskim predjelima ima znatno više livada i pašnjaka, pa se znatno više uzgaja i proizvodi sijeno i druga stočna hrana, kao značajna osnova za veće uzgajanje stoke i proizvodnje mesa i mlijeka. Otuda logičke razlike i u gospodarskoj strukturi (osobito između planinskih i priobalnih predjela), budući da po obalnim predjelima vinogradarstvo čini glavnu granu proizvodnje, a po planinskim, stočarstvo. Pogotovo kada je riječ o ranijim razdobljima, kada je poljoprivredna proizvodnja, a naročito stočarstvo imalo potpuno ekstenzivni karakter, a vinogradrstvo, čak i tada, umnogome i intenzivni, što jasno pokazuju i ovdašnje površine pod određenim kulturama. Time i koliko prirodni faktori utječu ne samo uzgajanje i proizvodnju pojedinih kultura nego i na bavljenje pojedinim granama poljoprivredne proizvodnje, a time i na veličinu gospodarstva kao osnovne ćelije gospodarske strukture.

Kao što smo već istaknuli, pri tome treba uzeti u obzir i stupanj razvitka proizvodnih snaga i društveno-ekonomskih odnosa. Najbolje nam to pokazuju razlike o veličini gospodarstva i gospodarske strukture između pojedine etape društveno-ekonomskih odnosa. Osobito između ranijih razdoblja i danas budući da su sredstva za proizvodnju, ranije, bila slabo razvijena, a proizvodnja se odvijala na vrlo širokom prostoru. Također i zato što je tada, većina stanovništva živjela od poljoprivrede, a poljoprivredna proizvodnja ovisila u prvom redu, o radnim rukama zemljoradnika itd., pa je razumljivo da je u tim (ranijim) razdobljima, malo i srednje gospodarstvo, kao eksploatacijska jedinica, pružalo najpovoljnije uvjete proizvodnje. Za razliku od toga, danas, kada su sredstva za proizvodnju na vrlo visokoj razini svoga razvitka, odnosno kada ona predstavljaju dominantan faktor proizvod-

[17] »Učenje o razmještaju kultura i grana stočarstva na prijelazu iz feudalne u kapitalističku poljoprivredu stvorene su u Francuskoj i Njemačkoj sistematski razrađene teorije o zakonima razmještaja poljoprivrednih kultura u uvjetima kapitalističke proizvodnje i kapitalističkog tržišta. Ali zameci učenja o razmještaju kultura mnogo su stariji. Oba slavna jugoslovenska mislioca i pisca svjetske važnosti i glasa u XVI. i XVII. stoljeću, Vlačić (Flacius) i Križanić, obrađivali su ovo pitanje, prvi posredno, drugi neposredno. Vlačić (Flacius) je u reljefu, klimi i sastavu zemljišta gledao podlogu za pojedine vrste poljoprivredne djelatnosti, u vrsti djelatnosti materijalnu podlogu za život i životne navike, a time i podlogu za formiranje psihičkih osobina, gledanja i vjerovanja...«, Mijo Mirković, Poljoprivreda i seljaštvo u Jugoslaviji, Izabrani ekonomski radovi—2, Informatora — Zagreb, 1979, str. 124.

nje, to je, također, razumljivo da ta mala i sitna gospodarstva prestavljaju veliku zapreku, kako u primjeni nove tehnike i tehnologije tako i u većoj i racionalnijoj proizvodnji. I to možemo najbolje istaknuti jednim citatom pok. Mije Mirkovića, koji, navodeći ruskog ekonomista Kolesneva, kaže: »za svaki stupanj razvitka tehnike postoji strog omjer između količine mašina i oruđa i količine zemljišta, između količine zemljišta i radne i produktivne stoke, između količine oranica i stoke itd. Istraživanja ovih međuzavisnosti svakog stupnja razvitka proizvodnih snaga u poljoprivredi predstavlja ne samo teoretski nego i duboko praktičan interes. Samo znajući te proporcije, moguće je pravilno planirati poljoprivrednu proizvodnju«.[18] To sigurno vrijedi i za prilagođavanja veličine gospodarstva i gospodarske strukture novim sredstvima (mehanizaciji) za proizvodnju u poljoprivredi Istre, jer je i u poljoprivredi Istre, osobito zadnjih 15-tak godina, došlo do naglog povećanja nove mehanizacije. Prije svega preko većih kompleksa zemljišta, kao eksploatacijskih jedinica, a zatim i preko većih gospodarstava, kao osnovnih pretpostavki za bolje i racionalnije korištenje i zemljišta i nove mehanizacije. Napose reorganizacijom i integracijom malih i sitnih gospodarstava, jer je na njima, naprosto nemoguće racionalno i ekonomično upotrebljavati novu mehanizaciju.[19]

Problem je toliko teži što i u poljoprivredi Istre ima gotovo 48% malih i sitnih gospodarstava — do 3 ha površine, a među njima najviše tzv. mješovitih domaćinstava — gospodarstava, čija nabavka i korištenje nove mehanizacije nije uvijek uvjetovana robnonovčanom razmjenom na tržištu. Zato ta gospodarstva ne pokazuju veći interes za njihovu reorganizaciju i integraciju, budući da negativne razlike, između troškova proizvodnje i vrijednosti proizvodnje, nadoknađuju prihodom izvan poljoprivrede.

Na kraju, uzajamnu ovisnost između gospodarske strukture i proizvodnje, svakako treba sagledavat i kroz dane društveno-ekonomske odnose.[20] Bolje reći proizvodne, odnosno vlasničke odnose nad zemljištem, kao osnovnu pretpostavku svake gospodarske strukture.[21] No, nesumnjivo i kroz specifične karakteristike koje ima poljoprivredno zemljište kao objekt i faktor proizvodnje. Prije svega s obzirom na njegov geografski položaj, zatim s obzirom na njegov sastav i konfiguraciju, plodnost i mogućnost proizvodnje, razmještaj i nemogućnosti njegova prenošenja iz jednog mjesta na drugo itd., iz čega jasno proizlazi koliko i sami prirodni faktori, snagom svog prirodnog fenomena, impliciraju i vrstu i mogću proizvodnju, i time i veličinu gospodarstva, kao osnovne ćelije gospodarske strukture.[22] Očito nam to po-

[18] Mijo Mirković, isto djelo kao u prethodnoj točci, str. 144.

[19] Edvard Kardelj, Problemi socijalističke politike na selu (Nužnost prevazilaženja okvira seljačkog gazdinstva), Kultura, Beograd 1959, str. 120—121.

[20] Edvard Kardelj, isto djelo kao u prethodnoj točci, str. 6 i 7.

[21] Mijo Mirković, isto djelo i stranica kao i u biljšci 14.

[22] »3. U poljoprivredi, tj. u ratarstvu, povrtlarstvu, voćarstvu, vinogradarstvu, maslinarstvu — svaka biljka, svaka voćka, loza, maslina ima svoju prirodnu (fizičko-geografsku), agrotehničku i ekonomsku problematiku... 5. Svako pitanje proizvodnje u poljoprivredi i stočarstvu, pitanje kvantitativnog i kvalitativnog poboljšanja proizvodnje (pšenice, kukuruza, tehničkih kultura, voća, stoke) vezano je s pitanjem proizvodnosti rada, stupnja primjene tehničkih sredstava u poljoprivredi, a ovo opet s pitanjem optimalnih veličina eksploatacionih jedinica, veličina gdje će i stroj i ljudski rad biti najpovoljnije iskorišteni, pitanje koje se formulira kao prelaz na krupnu robnu proizvodnju«, Mijo Mirković, Izgradnja socijalističke ekonomije u Jugoslaviji, Izabrani ekonomski radovi-4, Informator, Zagreb 1979, str. 121 i 122.

kazuju i razlike u gospodarskoj strukturi u poljoprivredi Istre, napose između obalnih i planinskih predjela, gdje srednja veličina gospodarstva, npr. u općini Rovinj, na obalnom području, iznosi svega 7,7 ha, a srednja veličina gospodarstva, npr. u općini Buzet, u planinskom području, čak 11 ha.

4. GOSPODARSKA STRUKTURA POLJOPRIVREDE ISTRE I NJENE PROMJENE

Opće pretpostavke o gospodarskoj strukturi očito nam mogu poslužiti i kao opći okvir za sagledavanje gospodarske strukture u poljoprivredi Istre. Dakako i za sagledavanje pojedinih stanja i promjena, napose ako je sagledavamo kroz promjene društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa. U prvom redu između prvog i drugog svjetskog rata, jer je između ta dva razdoblja došlo do značajnih promjena i u društveno-ekonomskim i u proizvodnim odnosima, kao glavnim činiocima i promjena gospodarstva i gospodarske strukture. Zatim i kroz promjene poslije oslobođenja, budući da je i poslije oslobođenja došlo do značajnih promjena kako u društveno-ekonomskim i proizvodnim odnosima tako i u uvjetima proizvodnje uopće. Prije svega do ukidanja kapitalističkih odnosa i kolonata, zatim do provođenja agrarne reforme i ograničenje privatnog vlasništva nad zemljištem, na svega 10 ha obradive površine, zatim do formiranja društvenog sektora vlasništva i krupnih socijalističkih gospodarstava itd. kao osnovnih činilaca novih oblika i veličine gospodarstava, a time i gospodarske strukture.

S obzirom na kompleksnost i različiti odraz tih promjena na gospodarsku strukturu, to ćemo i pojedina stanja i promjene promatrati po pojedinim razdobljima.

a) Za vrijeme Austro-Ugarske (1797—1918)

Pri tome treba najprije istaknuti da je Istra, sve do 1797, odnosno do dolaska u sastav austrijske vladavine, bila podijeljena između Venecije i Habsburške monarhije (1420—1797). Zatim da je zapadnim, južnim i jugozapadnim dijelovima vladala Venecija, a centralnim i planinskim, Habsburška monarhija. I treće da su i društveno-ekonomski odnosi između Venecije i Habsburške monarhije u mnogo čemu razlikovali, a isto tako i njihove privredne strukture. Da su te razlike bile toliko veće i stoga što je Venecija, kao što je poznato, bila uglavnom pomorska država i bavila se pomorskom trgovinom, a Habsburška monarhija kontinentalna, poznata po svojoj vojno-centralističkoj upravi i uglavnom kontinentalnoj privredi. Otuda onolike razlike i u njihovim poljoprivrednim strukturama, koje su i te kako utjecale i na razlike u poljoprivrednoj proizvodnji, u pojedinom dijelu Istre. Prije svega time što je poljoprivreda venecijanskog dijela bila znatno više, nego poljoprivreda habsburškog dijela, orijentirana prema robnoj proizvodnji, a zatim i time što su u hasburškom, odnosno centralno-planinskom dijelu Istre vladali znatno krući feudalni odnosi nego u venecijanskom dijelu, budući da su u venecijanskom dijelu Istre vladali znatno tolerantniji feudalno-kolonatski odnosi, s mnoštvo slobodnih seljaka i njihovih aktivnosti, nego u habsburškom dijelu, gdje su vladali kruti feudalni odnosi.

Također treba reći da su se te razlike i njihov utjecaj na poljoprivrednu proizvodnju nastavili i u kasnijem razdoblju — za vrijeme Austro-Ugarske. Isto tako da su te razlike dolazile još više do izražaja i zbog razlika u prirodnim uvjetima, budući da u venecijanskim ili primorskim predjelima vladaju mediteranske (klimatske) prilike, a u habsburškim ili centralnim i planinskim predjelima, kontinentalne i kontinentalno-planinske prilike. Otuda značajne razlike i u temperaturama zraka, oborinama i drugim klimatskim prilikama. Isto tako i u sastavu i konfiguraciji zemljišta, mogućnostima uzgajanja i proizvodnji pojedinih kultura itd., kao bitnih činilaca i razlika o načinu i organizaciji proizvodnje, a time velčine gospodarstva i goospodarske strukture. Najbolje nam to pokazuju razlike o uzgajanju pojedinih kultura, npr., da su se u primorskim, odnosno venecijanskom dijelu Istre najviše uzgajali vinogradi, masline, pšenica, kukuruz i duge ambijentalne kulture, a u centralnom odnosno habsburškom dijelu Istre znatno manje vinogradi i masline, a znatno više kukuruz i krumpir i druge udomaćene kulture. Naravno, te su se razlike još više očitovale s obzirom na uzgajanje pojedinih kultura između primorskih i planinskih predjela, jer u planinskim predjelima uopće ne uspijevaju ni masline, ni vinogradi, pa čak ni pšenica ni druge kulture osjetljive na niske temperature i duže zime. Spomenute razlike, logički, odražavale su se i na ukupnu proizvodnju, a otuda i na način i organizaciju proizvodnje. Time nesumnjivo, i na razlike u veličini gospodarstva, budući da vinogradarstvo i maslinarstvo, kao glavne grane ondašnjeg primorsko-venecijanskog dijela Istre, ne zahtijevaju tako velike količine zemljišta i gospodarstva, kao ratarstvo — stočarstva ili pretežno stočarstvo, koje se njegovalo u centralnim i planinskim predjelima habsburškog dijela Istre.

Isto tako treba reći da i gustoća naseljenosti nekoga kraja, a naročito blizina većih mjesta i gradova, i te kako utječu na uzgajanje i proizvodnju pojedinih kultura, a time i na veličinu gospodarstva. Osobito na neposrednu okolinu, u prvom redu zbog povećane potražnje za pljoprivrednim proizvodima uopće, a zatim zbog naročito povećane potražnje za povrćem i voćem, čija proizvodnja, u pravilu, ne zahtijeva veće površine. Zato pokraj većih gradova i mjesta uvijek ima najviše malih i sitnih gospodarstava. To nam jasno pokazuju i primjeri većeg broja ili udjela malih i sitnih gospodarstava i u poljoprivredi Istre, osobito pokraj većih gradova i mjesta na obalnom području. Na primjer, na području općine Pula, udio malih i sitnih gospodarstava, do 3 ha površine, iznosio je gotovo 80%, općine Poreč više od 60%, Rovinja više od 53% itd. (vidi str. 32, tablica br. 3 ove radnje), a udio malih i sitnih gospodarstava općine Pazin svega 37,6%, Tinjana — 44,6%, Kanfanara — 43% itd.

Naravno, gustoća naseljenosti i blizina većih gradova i mjesta nisu jedini činioci velikog udjela malih i sitnih gospodarstava tih područja. Vrlo veliku važnost ima pri tome i opći stupanj ekonomskog razvoja dotičnog područja, jer je njime umnogome određena i gustoća naseljenosti i ekonomska struktura stanovništva, kao opće pretpostavke i gospodarske strukture. Pri tome valja svakako, spomenuti i mogućnosti zapošljavanje izvan poljoprivrede, veću potražnju za određenim poljoprivrednim proizvodima, mogućnosti direktne prodaje na pijaci, bavljenje određenom (specijaliziranom) proizvodnjom i druge. No isto tako i prirodne mogućnosti proizvodnje, a naročito one koje se podudaraju s potražnjom stanovništva dotičnih gradova i

mjesta. Time, zapravo, i spomenuti primjeri u poljoprivredi Istre još jednom pokazuju koliko je, gospodarska struktura, vezana za ekonomsko-društvene odnose, čak i užeg područja ili kraja. Da je to tako bilo i za vrijeme Austro-Ugarske, najbolje nam pokazuje ova tablica.

Tablica 1.

GOSPODARSKA STRUKTURA PREMA VELIČINI POSJEDA — 1909. GODINE

Veličina posjeda	Broj gospodarstva	Po strukturi
Istra — ukupno	46960	100,0
do 2 ha	20094	42,8
od 2— 5 ha	13476	28,7
od 5— 20 ha	11563	24,6
od 20—100 ha	1606	3,4
od 100 i više ha	221	0,5

Izvor podataka: Atti della dieta provinciale dell'Istria, Vol. 10, pag, 144, Parenzo, 1910.

Iako ne raspolažemo potrebnim podacima za pojedina područja ili bivše općine, vjerujemo da nam i ti mogu poslužiti bar za određena sagledavanja. Prije svega da uočimo da je već i tada, u poljoprivredi Istre, bila većina malih i sitnih gospodarstava kao tipičnih predstavnika niskog stupnja proizvodnje i ekonomskog razvoja. Zatim da je i u poljoprivredi Istre, tada, prevladavala naturalna proizvodnja, uz vrlo veliki broj i postotak poljoprivrednog stanovništva i njegova bavljenja poljoprivrednom proizvodnjom. Da tako velika zastupljenost malih i sitnih gospodarstava, najbolje pokazuje i kolike su bile ondašnje mogućnosti proizvodnje i njenog bržeg razvoja. Također i većih prinosa itd., a isto tako da sagledamo i u kakvom je siromaštvu i bijedi živjela većina seljaka, kao konsekutivnih posljedica danih uvjeta i odnosa proizvodnje. Posebice odnosa vlasništva nad zemljištem, kao najvažnijem faktoru i društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa. Time i gospodarske strukture, kao rezultante tih odnosa. Dakako i njenog povratnog djelovanja na društveno-ekonomske i proizvodne odnose.

Nesumnjivo to pokazuju i prednji pokazatelji o stanju gospodarske strukture u poljoprivredi Istre za vrijeme Austro-Ugarske. Prije svega podatak da su i tada, gotovo 43% gospodarstva bila veličine do 2 ha površine. Zatim podatak da su gotovo 29% bila gospodarstva od 2—5 ha površina itd. i, obratno, podatak da su svega 3,4% bila gospodarstva od 20—100 ha veličine i podatak da su svega 0,5% bila gospodarstva od 100 i više ha površine. Time i ti pokazatelji još jednom pokazuju tipične proporcije gospodarske strukture poljoprivrede na tom stupnju ekonomskog razvoja. Isto tako i ostale društveno-ekonomske uvjete proizvodnje koji vladaju u takvim poljoprivredama. Unatoč tome, i ovdje valja ponoviti da je poljoprivreda Istre, u sastavu ondašnje Austro-Ugarske monarhije, odnosno njene poljoprivrede, kao pretežno mediteranska poljoprivreda, uživala niz prednosti u proizvodnji i plasmanu svojih proizvoda na austrougarsko tržište, te postigla svoj, dosad, najveći stupanj i privrednog i ekonomskog razvoja.

b) Za vrijeme talijanske okupacije (1918—1943)

Kao što je poznato, u Istri je — nakon što ju je Italija 1918. godine okupirala — došlo je u Istri do značajnih promjena, kako u političkim tako i u društveno-ekonomskim odnosima. No, s obzirom na zadatak tog naslova, nas će ovdje interesirati u prvom redu do kakvih je promjena došlo u poljoprivredi, budući da je Istra, dolaskom u sastav Italije, od ranije najjužnije pokrajine Austro-Ugarske monarhije, postala najsjevernija istočna pokrajina Italije. Zatim da je poljoprivreda Istre, dolaskom u sastav talijanske poljoprivrede, doživjela pravu kontroverziju svog ekonomsko-geografskog položaja, te tako izgubila sve ranije prednosti koje je ona uživala (kao mediteranska poljoprivreda) u sastavu Austro-Ugarske, kao kontinentalne države i njene poljoprivrede. I treće da je poljoprivreda Istre, u sastav talijanske poljoprivrede, bila višestruko hendikepirana od talijanske konkurencije, a naročito njena proizvodnja grožđa, odnosno vina, kao najvažnijeg robnog artikla.

Konsekventno tome, istarska poljoprivreda u sastav talijanske poljoprivrede, morala se preorijentirati na što veću proizvodnju hrane, odnosno pšenice, iako za to nema najpovoljnije (prirodne) uvjete. Toliko prije što se sada više nije moglo prakticirati — prodati vino i kupiti potrebne prehrambene artikle, kao za vrijeme Austro-Ugarske. Zatim što je sada, s obzirom na talijansku konkurenciju, vrlo često bilo nemoguće prodati vino, a kamoli ga izvoziti na druga tržišta izvan Istre, kao za vrijeme Austro-Ugarske. I treće što se veća proizvodnja hrane, napose pšenice za vrijeme talijanske okupacije nametnula kao jedina alternativa u osiguranju bar najnužnije ishrane, kako ukupnog tako i poljoprivrednog stanovništva. Otuda određene promejne i u sadržaju i načinu proizvodnje, budući da proizvodnja žitarica traži ne samo drukčiju organizaciju rada nego, npr., proizvodnja grožđa, nego i znatno veće i plodnije površine. Ostvarivanje novoga koncepta (borbe za žito — La battaglia dela grano) proizvodnje pšenice i hrane uopće bilo je toliko teže ostvarivati i zbog čestih suša koje se javljaju u Istri, a naročito kada je riječ o proizvodnji kukuruza i krumpira. Isto tako i zbog nemogućnosti nabavke mineralnog gnojiva, nužno potrebnog za proizvodnju hrane, a naročito pšenice. Najbolje nam to potvrđuju onolika izoravanja pašnjaka i livada. Također i krčenje šuma, ne rijetko i vinograda samo da se dođe do što većih (oraničnih) površina.

Naravno, time nije, automatski, dolazilo i do promjene gospodarske strukture. No, promjene u proizvodnji i korištenju poljoprivrednog zemljišta očito su utjecale i na promjenu gospodarske strukture. Prije svega na smanjenje broja malih i sitnih (do 3 ha površine) gospodarstva, jer ta, naprosto, nisu posjedovala veće površine zemljišta, nužno potrebnog za uzgajanje žitarica. Zatim na smanjenje broja siromašnih gospodarstava, jer ta nisu mogla osigurati potrebna (novčana) sredstva za nabavku mineralnih gnojiva, također nužno potrebnih za proizvodnju žitarica. I treće, nasuprot tome, na sve veću koncentraciju zemljišta u sve manji broj većih posjednika i kapitalista. Time, nesumnjivo, i na sve veću polarizaciju društveno-ekonomskih odnosa, osobito između malih i sitnih, odnosno siromašnih i bogatih seljaka, u prvom redu zbog sve manjih količina zemljišta u posjedu siromašnih seljaka, a sve većih u posjedu bogatijih i bogatih veleposjednika — kapitalista.

Koliko je to točno, nesumnjivo, najbolje će nam pokazati naredna tablica o stanju i distribuciji zemljišta po pojedinim kategorijama gospodarstva.

Tablica 2.

GOSPODARSTVA PREMA VELIČINI POSJEDA I KOLIČINAMA ZEMLJIŠTA — 1930.

Veličina gospodarstva	Broj gospod.	Površina u ha	U postotku %		Prosj. velič.
			gospod.	površ.	
Ukupno:	42916	333057	100,0	100,0	7,8
do 1 ha	8599	4277	20,0	1,3	0,5
od 1 do 3 ha	11893	22832	27,7	6,9	1,9
od 3 do 5 ha	6716	26646	15,7	8,0	4,0
od 5 do 10 ha	8627	62047	20,1	18,6	7,2
od 10 do 20 ha	4804	67526	11,2	20,3	14,1
od 20 do 50 ha	1866	53611	4,3	16,1	28,7
od 50 do 100 ha	237	15699	0,6	4,7	66,2
od 100 do 500 ha	136	27622	0,3	8,3	203,1
iznad 500 ha	38	52758	0,1	15,8	1388,4

Napomena: podaci se odnose na cijelu Istru (bivšu provinciju di Pola) za vrijeme talijanske okupacije. No, što se tiče gospodarske strukture, to sigurno vrijedi i za dio hrvatske Istre, obuhvaćene u ovoj radnji.

Izvor podataka: Catasto agrario — 1929, Roma 1935, str. VIII.

Zaista, pokazatelji o stanju gospodarske strukture i distribuciji poljoprivrednog zemljišta to najbolje pokazuju. Prije svega podatak, iz kojeg se vidi da 20,0% gospodarstva, veličine do 1 ha površine, posjeduje svega 1,3% zemljišta. Zatim podatak da čak 27,7 gospodarstva, veličine od 1—3 ha površine, posjeduje svega 6,9% površina. I treće podatak da 15.7% gospodarstva, veličine od 3—5 ha površine, posjeduje svega 8,0% poljoprivrednog zemljišta. Nasuprot tome, podatak da svega 4,4% gospodarstva, veličine od 20—50 ha površine, posjeduje čak 16,1% površina. Zatim podatak da svega 0,6% gospodarstava, veličine od 50—100 ha površine, posjeduje čak 4,7% od ukupnog zemljišta. Dakako i podatak da svega 0,3% gospodarstava, od 100—500 ha površine, posjeduje 8,3% svih površina. I na kraju podatak od svega 0,1% gospodarstava, veličine iznad 500 ha površine, posjeduje čak 15,8% poljoprivrednog zemljišta ili svega 0,4% manje nego sva gospodarstva od 5 ha površine, iako njih ima 63,4% od ukupnog broja gospodarstava.

Međutim, i samo isticanje brojčanih odnosa o stanju gospodarske strukture i distribuciji poljoprivrednog zemljišta ne bi bilo dovoljno ako ne bismo istakli i, bar nekoliko činjenica, o stanju društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa. Prije svega trajnu proturječnost između mnoštva malih i sitnih gospodarstava i malog broja velikih i većih gospodarstava — posjednika. Zatim nepomirljivu proturječnost između malih količina zemljišta, koja posjeduju mala i sitna gospodarstva i, nasuprot tome, velikih, koja posjeduju veća i velika gospodarstva. I treće, relativnu proporcional-

nost između približno jednakog postotka broja gospodarstva i količina zemljišta koje posjeduju gospodarstva od 5 do 10 ha površine. No paralelno s tim svakako treba istaknuti i sve veću polarizaciju između sve većeg broja malih i sitnih gospodarstava i sve manjeg broja većih i velikih gospodarstava. Isto tako i sve veće siromaštvo između malih i sitnih posjednika i većih i velikih posjednika. Na kraju i sve veću polarizaciju interesa i odnosa između siromašnih seljaka malih i sitnih gospodarstava i velikih i bogatih posjednika — kapitalista.

No, ma koliko su ti odnosi očitovali sve karakteristične proturječnosti kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa, oni su, istovremeno, korelirali i s mogućnostima proizvodnje i osiguranja bar minimuma egzistencije poljoprivrednog domaćinstva. Prije svega s korištenjem poljoprivrednog zemljišta, jer su i sva velika imanja, tzv. štancije, bila podijeljena na veći ili manji broj gospodarstava kao eksploatacijskih jedinica. Zatim s činjenicom što su znatne količine zemljišta obrađivane u napolici ili u zakupu. I treće s činjenicom što se među siromašnim seljacima uvijek nalazio veći broj slobodnih seljaka, spremnih da radi za dnevnicu ili akord, kod bogatih vlasnika, osobito za vrijeme sezonskih radova. Otuda se s pravom smatra da je upravo takvo razdrobljena gospodarska struktura (kao eksploatacijska jedinica) mogla osigurati maksimalno korištenje poljoprivrednog zemljišta. Isto tako i angažiranost (aktivnost) onako velikog broja, pa i viška poljoprivrednog stanovništva, budući da je radna snaga, tada, s obzirom na ondašnja (primitivna) sredstva za proizvodnju, bila glavna snaga poljoprivredne proizvodnje. Također je razumljivo da je ondašnja gospodarska struktura predstavljala ne samo rezultantu općih društveno-ekonomskih nego i proizvodnih odnosa koji su tada vladali u poljoprivredi Istre.

Kakvo je stanje i distribucija gospodarstava bila po pojedinim predjelima (bivšim kotarima i općinama) za vrijeme talijanske okupacije, nesumnjivo, najbolje će nam pokazati naredna tablica. Štoviše i koliko su te razlike koreliraju i s gustinom naseljenosti. Također i s prirodnim uvjetima koji vladaju po pojedinim predjelima u užim područjima.

Prije svega treba primijetiti da su u poljoprivredi Istre, između dva rata, prevladavala mala i sitna gospodarstva. Da to najbolje pokazuje pokazatelj gospodarstava do 3 ha površine, iz kojeg se vidi da je od ukupnog broja gospodarstava — 28.622, njih 16.496 ili 57 % bilo tih gospodarstava. Zatim pokazatelj da od tih gospodarstva (16.496), njih 7.237 ili 25,2% bila su gospodarstva do 1 ha površine. Također treba istaknuti da takva struktura gospodarstva najbolje pokazuje da je većina poljoprivrednih domaćinstava živjela na granici egzistencije. Ito tako da je stanje tih domaćinstava bilo toliko teže i zato što je većina tih (malih i sitnih) gospodarstava, odnosno domaćinstava, često puta bila još brojnija od većih i bogatijih domaćinstava. Da je, stoga, i siromaštvo tih domaćinstava, često puta, bilo ispod minimuma egzistencije. Da je jedina povoljna okolnost tih domaćinstava, ako je tako možemo nazvati, bila u tome što su gotovo sva ta domaćinstva, u pravilu, raspolagala s većim (viškom) brojem radne snage, te tako bila u mogućnosti da primjerno obrađuju i iskorištavaju svoje zemljište. Zatim što su sva ta mala i sitna domaćinstva, uzevši u cjelini, imala povoljnu strukturu površina, sastavljenu uglavnom od oranica i vrtova i površina pod vinogradima, s relativno malim površinama pod livadama, pašnjacima i šu-

mama. No, zato što su sva ta domaćinstva istovremeno, bila u vrlo teškom položaju, s obzirom na mogućnosti držanja stoke, jer mnoga od njih nisu mogla držati ni krupnu stoku, te bila prisiljena da usluge oranja i prijevoza (vuče) nadoknađuju, odnosno zarađuju dnevnicama — žurnadama. To je naprosto prisiljavalo sva ta mala i sitna domaćinstva da što racionalnije koriste svaki komadićak zemlje. Isto tako i brižno ga čuvaju od svake štete

Tablica 3.

GOSPODARSTVA PREMA VELIČINI POSJEDA PO SADAŠNJIM I BIVŠIM (ZA VRIJEME ITALIJE) OPĆINAMA — STANJE 1930. GODINE

Sadašnje i bivše općine	Broj gospod.	Veličina gospodarstva — posjeda u ha								
		—1	1—3	3—5	5—10	10—20	20—50	50—100	100—500	iznad 500
Istra:	28662	7237	9259	4725	4735	1988	582	67	49	20
Buje:	3295	497	1303	665	509	171	42	4	4	—
— Buje	1113	175	511	184	165	58	16	3	1	—
— Brtonigla	544	61	211	122	119	27	3	—	1	—
— Grožnjan	714	126	225	143	151	52	15	1	1	—
— Oprtalj	924	135	356	216	174	34	8	—	1	—
Buzet:	2824	705	1244	480	334	54	6	—	—	1
— Buzet	1676	520	812	236	93	13	2	—	—	—
— Lanišće	664	108	224	137	170	24	—	—	—	1
— Roč	484	77	208	107	71	17	4	—	—	—
Labin:	3831	1094	1102	589	622	290	109	12	9	4
— Labin	2054	536	437	332	394	237	101	11	5	1
— Barban	727	177	231	122	142	43	6	1	3	2
— Plomin	742	253	296	107	75	8	2	—	1	—
— Raša	308	128	138	28	11	2	—	—	—	1
Novigrad:	249	47	87	44	50	13	1	4	2	1
Pazin:	4760	727	1409	897	1034	534	146	8	2	3
— Pazin	2639	361	632	492	688	340	118	6	2	—
— Tinjan	618	83	174	137	158	58	7	1	—	—
— Motovun	954	202	466	174	88	18	5	—	—	1
— Boljun	549	81	137	94	100	118	16	1	—	2
Poreč:	3946	865	1428	654	594	276	97	22	8	2
— Poreč	1591	379	583	254	219	97	37	15	6	1
— Vrsar	742	95	231	171	144	81	18	1	—	1
— Višnjan	821	184	313	130	101	59	29	4	1	—
— Vižinada	792	207	301	99	130	39	13	2	1	—
Pula:	5706	2415	1597	713	613	268	71	8	14	7
— Pula	3501	1976	810	286	255	107	45	5	12	5
— Sanvicent	525	56	152	106	141	60	8	—	1	1
— Vodnjan	1680	383	635	321	217	101	18	3	1	1
Rovinj:	3103	616	739	557	752	338	84	7	8	2
— Rovinj	1080	317	260	189	208	84	16	3	3	—
— Kanfanar	642	115	162	105	153	73	28	2	3	1
— Bale	467	94	136	69	104	46	14	2	3	1
— Žminj	914	90	181	194	287	135	26	—	1	—
Umag:	948	271	350	126	127	44	26	2	2	—

Izvor podataka: kao u prethodnoj tablici.

Tablica 4.

GOSPODARSTVA PREMA VELIČINI POSJEDA PO SADAŠNJIM I BIVŠIM (ZA VRIJEME ITALIJE) OPĆINAMA U POSTOCIMA (%) — STANJE 1930.

Sadašnje i bivše općine	Broj gosp.	Distribucija gospodarstva — u %						
		—1	1—3	3—5	5—10	10—20	20—50	50—500
Istra — ukupno	100,0	25,3	32,3	16,5	16,5	6,9	2,0	0,5
1. Buje	100,0	15,1	39,5	20,2	18,5	5,2	1,3	0,2
— Buje	100,0	15,7	45,9	16,6	14,8	5,2	1,4	0,4
— Brtonigla	100,0	11,2	38,8	22,4	21,9	5,0	0,5	0,2
— Grožnjan	100,0	17,6	31,5	20,0	21,1	7,3	2,2	0,3
— Oprtalj	100,0	14,6	38,5	23,4	18,8	3,7	0,9	0,1
2. Buzet	100,0	25,0	44,1	17,0	11,8	1,9	0,2	0,0
— Buzet	100,0	31,0	48,4	14,2	5,5	0,8	0,1	0,0
— Lanišće	100,0	16,3	33,7	20,6	25,6	3,6	—	0,2
— Roč	100,0	15,9	43,0	22,1	14,7	3,5	0,8	—
3. Labin	100,0	28,6	28,7	15,4	16,2	7,6	2,8	0,7
— Labin	100,0	26,1	21,3	16,2	19,2	11,5	4,9	0,8
— Barban	100,0	24,4	31,8	16,8	19,5	5,9	0,8	0,8
— Plomin	100,0	34,1	39,9	14,4	10,1	1,1	0,3	0,1
— Raša	100,0	41,6	44,8	9,1	3,6	0,6	—	0,3
4. Novigrad	100,0	18,9	34,9	17,7	20,1	5,2	0,4	2,8
5. Pazin	100,0	15,3	29,6	18,8	21,7	11,2	3,1	0,3
— Pazin	100,0	13,7	23,9	18,6	26,1	12,9	4,5	0,3
— Tinjan	100,0	13,4	28,1	22,2	25,6	9,4	1,1	0,2
— Motovun	100,0	21,3	48,8	18,2	9,2	1,9	0,5	0,1
— Boljun	100,0	14,8	25,0	17,1	18,2	21,5	2,9	0,5
6. Poreč	100,0	21,9	36,2	16,6	15,1	7,0	2,4	0,8
— Poreč	100,0	23,8	36,6	16,0	13,8	6,1	2,3	1,4
— Vrsar	100,0	12,8	31,2	23,0	19,4	10,9	2,4	0,3
— Višnjan	100,0	22,4	38,2	15,8	12,3	7,2	3,5	0,6
— Vižinada	100,0	26,2	38,0	12,5	16,4	4,9	1,6	0,4
7. Pula	100,0	42,3	28,1	12,5	10,7	4,7	1,2	0,5
— Pula	100,0	56,4	23,1	8,2	7,3	3,1	1,3	0,6
— Sanvicenat	100,0	10,6	29,0	20,2	26,9	11,4	1,5	0,4
— Vodnjan	100,0	22,8	37,8	19,1	12,9	6,0	1,1	0,3
8. Rovinj	100,0	19,9	23,8	18,0	24,2	10,9	2,7	0,5
— Rovinj	100,0	29,3	24,0	17,5	19,3	7,8	1,5	0,6
— Kanfanar	100,0	17,9	25,2	16,4	23,8	11,4	4,4	0,9
— Bale	100,0	20,1	29,0	14,8	22,3	9,9	3,0	0,9
— Žminj	100,0	9,9	19,8	21,2	31,4	14,8	2,8	0,1
9. Umag	100,0	28,7	36,9	13,3	13,4	4,6	2,7	0,4

Izvor podataka: kao u tablici 1.

i njegova umanjivanja. Dakako, stalno vode brigu i o njegovom povećanju i poboljšanju njegove plodnosti, jer su tadašnje mogućnosti stjecanja prihoda izvan poljoprivrede bile vrlo ograničene ili nikakve. Zato su mnoga ta domaćinstva uzimala zemlju u napolicu ili zakup. Njihov je položaj bio toliko teži i zato što su svi vlasnici zemlje, u pravilu, uvijek davali u napolicu i zakup lošija i najlošija zemljišta — parcele, podalje od sela i naselja.

Otuda logičan zaključak da su sva mala i sitna gospodarstva — domaćinstva bila prinuđena da svoju egzistenciju osiguravaju prije svega marljivim radom na svom gospodarstvu; zatim nadnicama i drugim radom kod drugih domaćinstava; zatim uzimanje tuđe zemlje u napolicu i zakup, kao i preuzimanjem (na akord) razne radove, kao npr. žetvu pšenice, košnju livada i drugih trava, kopanje jaraka (fusala) za sadnju vinograda i druge, radi zarade, kako novčanih sredstava tako i prehrambenih namirnica i sijena za stoku.

Naravno, to vrijedi prije svega za Istru u cjelini. Ali očito i za pojedine predjele i općine, jer su siromaštvo i potrebe bile prisutne svugdje, po svim predjelima i općinama. Time i sva spomenuta pitanja uvijek su bila aktualna, pogotovo kada ih promatramo kroz divergentne razlike između mogućnosti proizvodnje i gustoće naseljenosti po pojedinim predjelima. Zato i odgovor na sva ta pitanja možemo najbolje dati pregledom veličine gospodarstva (u postotku) po pojedinim (bivšim) općinama i kotarevima za vrijeme talijanske okupacije. Stoga ćemo odmah nastaviti sa slijedećom tablicom o distribuciji gospodarstava, poljoprivrednih površina i veličini gospodarstva po poljoprivrednim i obradivim površinama.

Iako nam to čine već i sami pokazatelji, ipak valja uočiti bar nekoliko karakteristika. Prije svega velike razlike između distribucije gospodarstava i poljoprivrednih, odnosno obradivih površina. Zatim velike razlike i u veličinama gospodarstava po poljoprivrednim površinama. I treće, isto tako, velike razlike i unutar svakog područja, i to kako po distribuciji gospodarstava, i poljoprivrednih i obradivih površina tako i po veličini gospodarstava. Na primjer, u općini Buje: od 11,5% obradivih površina. Zatim u općini Buzet: od 9,8% udio gospodarstava do 7,5% poljoprivrednih površina i, opet, od 11,5% obradivih površina. Zatim općini Buzet: od 9,8% udio gospodarstava do 11,6% poljoprivrednih površina i svega 5,1% obradivih površina. Također i u općini Labin: od 13,4% udio gospodarstava do 17,7% poljoprivrednih površina i svega 10,3% obradivih površina, a isto tako i u općini Pazin, npr., od 16,6% udio gospodarstava do 21,5% poljoprivrednih i 18,2% obradivih površina, itd.

No, kroz istaknute razlike o udjelu pojedinog područja, odnosno općine u ukupnom broju gospodarstava, poljoprivrednih i obradivih površina, očito možemo sagledati i određene razlike u proizvodnim mogućnostima. Prije svega kroz razlike između velikog udjela gospodarstva i malog udjela obradivih površina, kao najvažnijih pokazatelja i proizvodne sposobnosti nekog područja. Najbolje nam to pokazuje primjer u općini Buzet, iz kojeg se vidi da se te razlike, između udjela gospodarstava i obradivih površina, kreću od 9,8% gospodarstava od svega 5,1% obradivih površina, kao tipično siromašne općine. Zatim primjer u općini Labin, gdje se te razlike kreću od 13,4% udjela gospodarstava do 10,3% obradivih površina, također kao tipično siromašne općine. Nasuprot tome, u bogatijim općinama, očigledno se manifestiraju obrnute razlike, tj. znatno veći udjeli poljoprivrednih i obradivih površina nego gospodarstva. Na primjer, u općini Pazin, udio poljoprivrednih površina iznosi 21,5%, obradivih površina — 18,2%, a gospodarstava svega 16,6%. Zatim u općini Novigrad, udio obradivih površina iznosi 1,6%, a gospodarstava svega 0,9%. Zatim u općini Poreč, udio obradivih površina iznosi 16,8%, a gospodarstava 13,8% itd.

Tablica 5.

DISTRIBUCIJA GOSPODARSTVA I POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA PO SADAŠNJIM I BIVŠIM (ZA VRIJEME TALIJANSKE OKUPACIJE) OPĆINAMA — 1930.

Sadašnje i bivše općine	Broj gospodarstva	Poljoprivredne površine u ha		Gospodarstvo	Po strukturi poljopr. površ.		Veličina gospodarstva u ha	
		ukup.	obradiv.		ukup.	obradiv.	Poljopor. površ. ukupno	obradive
Istra:	28662	186349	78994	100,0	100,0	100,0	6,5	2,8
1. Buje:	3295	13931	9098	11,5	7,5	11,5	4,2	2,8
— Buje	1113	4962	3353	3,9	2,7	4,2	4,5	3,0
— Brtonigla	544	2541	1545	1,9	1,4	2,0	4,7	2,8
— Grožnjan	714	2766	1953	2,5	1,5	2,5	3,9	2,7
— Oprtalj	924	3662	2247	3,2	1,9	2,8	4,0	2,4
2. Buzet:	2824	21613	3955	9,8	11,6	5,1	7,7	1,4
— Buzet	1676	10001	3002	5,8	5,4	3,9	6,0	1,8
— Lanišće	664	8260	410	2,3	4,4	0,5	12,4	0,6
— Roč	484	3352	543	1,7	1,8	0,7	6,9	1,1
3. Labin:	3831	32981	8136	13,4	17,7	10,3	8,6	2,1
— Labin	2054	14039	2996	7,2	7,5	3,8	6,8	1,5
— Barban	727	9828	3470	2,5	5,3	4,4	13,5	4,8
— Plomin	742	4962	1172	2,6	2,7	1,5	6,7	1,6
— Raša	308	4152	498	1,1	2,2	0,6	13,5	1,6
4. Novigrad	249	1541	1291	0,9	0,8	1,6	6,2	5,2
5. Pazin:	4760	40013	14385	16,6	21,5	18,2	8,4	3,0
— Pazin	2639	21308	8051	9,2	11,4	10,2	8,1	3,1
— Tinjan	618	4063	2234	2,2	2,2	2,8	6,6	3,6
— Motovun	954	6256	2957	3,3	3,4	3,7	6,6	3,1
— Boljun	549	8386	1143	1,9	4,5	1,5	15,3	2,1
6. Poreč:	3946	17657	13310	13,8	9,5	16,8	4,5	3,4
— Poreč	1591	7459	5526	5,6	4,0	7,0	4,7	3,5
— Vrsar	742	3941	3051	2,6	2,1	3,8	5,3	4,1
— Višnjan	821	3277	2375	2,9	1,8	3,0	4,0	2,9
— Vižinada	792	2980	2358	2,7	1,6	3,0	3,8	3,0
7. Pula:	5706	34363	16540	19,9	18,4	20,9	6,0	2,9
— Pula	3501	17076	9530	12,2	9,1	12,0	4,9	2,7
— Sanvicent	525	4399	1480	1,8	2,4	1,9	8,4	2,8
— Vodnjan	1680	12888	5530	5,9	6,9	7,0	7,7	3,3
8. Rovinj:	3103	19323	9052	10,8	10,4	11,5	6,2	2,9
— Rovinj	1080	4664	2707	3,8	2,5	3,4	4,3	2,5
— Kanfanar	642	4246	1857	2,2	2,3	2,4	6,6	2,9
— Bale	467	3944	1758	1,6	2,1	2,2	8,4	3,8
— Žminj	914	6469	2730	3,2	3,5	3,5	7,1	3,0
9. Umag:	948	4927	3227	3,3	2,6	4,1	5,2	3,4

Napomena: Pod obradivim površinama nisu obuhvaćene livade. Inače, ukupno obuhvaćeno područje u cijelosti se poklapa s današnjim područjem hrvatskog dijela Istre — 282.000 ha.

Izvor podataka: kao u tablici 1.

Naravno, slične razlike se očituju i kod veličine gospodarstava. Prije svega kod veličine gospodarstava po poljoprivrednim površinama, a zatim i kod veličina gospodarstava po obradivim površinama. Na primjer, u općini

Labin, veličina gospodarstva po poljoprivrednim površinama iznosi 12,4 ha, a po obradivim svega 0,6. Zatim u općini Barban, veličina gospodarstva po poljoprivrednim površinama iznosi 13,5 ha, a po obradivim površinama svega 4,8. A u općini Boljun, veličina gospodarstva po poljoprivrednim površinama iznosi 15,3 ha, a po obradivim svega 2,1 itd.

Za razliku od toga, svakako treba istaknuti i povoljne primjere, tj. one gdje nema većih razlika između veličina gospodarstva po poljoprivrednim i obradivim površinama. Na primjer, u općini Vižinada, gdje veličina gospodarstva po poljoprivrednim površinama iznosi 3,8 ha, a po obradivim 3,0. Zatim u općini Vrsar, gdje veličina gospodarstva po poljoprivrednim površinama iznosi 5,3 ha, a po obradivim 4,1. Zatim u općini Poreč, gdje veličina gospodarstva po poljoprivrednim površinama iznosi 4,7, a po obradivim 3,5 itd.

Shodno tome, kao i ličnog poznavanja pojedinog područja i prilika u njemu, mogu slobodno reći da spomenute razlike o veličini gospodarstva, i to kako po poljoprivrednim tako i po obradivim površinama, gotovo u cijelosti koincidiraju i s razlikama o proizvodnim sposobnostima između pojedinog područja. Na primjer, u općini Lanišće, te se razlike kreću od 12,4 ha poljoprivrednih površina do svega 0,6 obradivih površina po gospodarstvu. To se u cijelosti slaže i s poznatom strukturom površina ovog područja, tj. s velikim površinama pod livadama i pašnjacima, a vrlo malim površinama pod obradivim površinama. Isto tako i pokazateljima sličnih općina. Npr. općina: Boljuna, Raše, Roča i drugih, poznate po, relativno, velikim površinama pod pašnjacima i livadama, a vrlo malim površinama pod obradivim površinama.

Također valja spomenuti da su sve te razlike o veličinama gospodarstava po poljoprivrednim i obradivim površinama vezane ne samo za prirodne nego i društveno-ekonomske faktore proizvodnje. Najbolje nam to pokazuju manje razlike na područjima općina: Poreča, Umaga i Novigrada, kao najbogatijim (relativno) općinama po obradivim površinama. Vjerujemo da ćemo i te konstatacije najbolje istaknuti narednom tablicom o prosječnom broju aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu i hektarima površine po aktivom poljoprivredniku.

Zaista i prednji pokazatelji, o prosječnom broju aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu i hektarima po aktivnom poljoprivredniku, jasno pokazuju da, npr. u općini Buzet dolazi znatno manje obradivih površina po aktivnom poljoprivredniku nego, npr. u općini Buje, Umaga i Poreča. Isto tako da u općini Buzet, kao i drugim siromašnim općinama po obradivim površinama, dolaze znatno veće količine poljoprivrednog zemljišta po aktivnom poljoprivredniku nego u bogatijim općinama. U stvari, kao neka vrsta kompenzacije za manjak količina obradivih površina. Napose kada te razlike sagledamo kroz dosadašnja (primitivna) sredstva za proizvodnju, nisku proizvodnju i prinose i gotovo jedini način da se manjak ratarske proizvodnje nadomjesti stočarskom. Toliko prije što se te površine, kao što znamo, mogu koristiti uglavnom jedino kao pašnjaci ili livade.

Na kraju, u tim odnosima svakako treba tražiti i onoliku marljivost ondašnjeg istarskog seljaka u obrađivanju zemljišta. Dapače i gotovo jedini način kojim je on mogao bar ublažiti pomanjkanje zemljišta. Također i onoliku brigu u čuvanju zemljišta od erozije i sličnih devastacija, osobito po

Tablica 6.

PROSJEČAN BROJ AKTIVNIH POLJOPRIVREDNIKA PO GOSPODARSTVU I HA POVRŠINE PO AKTIVNOM POLJOPRIVREDNIKU — 1930.

Sadašnje i bivše općine	Poljopr. aktivno stanovn.	Broj poljopriv. gospod.	Poljoprivredne površine u ha		Aktivnih poljopriv. po gospod.	Ha površine po aktivn. poljopr.	
			ukupno	obradive		ukupno	obradive
Istra:	58145	28662	186349	78994	2,0	3,2	1,4
1. Buje	6747	3295	13931	9098	2,1	2,1	1,4
— Buje	2266	1113	4962	3353	2,0	2,2	1,5
— Brtonigle	1216	544	2541	1545	2,2	2,1	1,3
— Grožnjan	1369	714	2766	1953	1,9	2,0	1,4
— Oprtalj	1896	924	3662	2247	2,1	1,9	1,2
2. Buzet:	6448	2824	21613	3955	2,3	3,4	0,6
— Buzet	3598	1676	10001	3002	2,1	2,8	0,8
— Lanišće	1493	664	8260	410	2,2	5,5	0,3
— Roč	1357	484	3352	543	2,8	2,5	0,4
3. Labin:	4607	3831	32981	8136	1,2	7,2	1,8
— Labin	1556	2054	14039	2996	0,8	9,0	1,9
— Barban	1231	727	9828	3470	1,7	8,0	2,8
— Plomin	1059	742	4962	1172	1,4	4,7	1,1
— Raša	761	308	4152	498	2,5	5,5	0,7
4. Novigrad:	634	249	1541	1291	2,5	2,4	2,0
5. Pazin:	11794	4760	40013	14385	2,5	3,4	1,2
— Pazin	6373	2639	21308	8051	2,4	3,3	1,3
— Tinjan	1628	618	4063	2234	2,6	2,5	1,4
— Motovun	2437	954	6256	2957	2,6	2,6	1,2
— Boljun	1356	549	8386	1143	2,5	6,2	0,8
6. Poreč:	8895	3946	17657	13310	2,3	2,0	1,5
— Poreč	3870	1591	7459	5526	2,4	1,9	1,4
— Vrsar	1656	742	3941	3051	2,2	2,4	1,8
— Višnjan	1690	821	3277	2375	2,1	1,8	1,4
— Vižinada	1679	792	2980	2358	2,1	1,8	1,4
7. Pula:	10613	5708	34363	16540	1,9	3,2	1,6
— Pula:	6504	3501	17076	9530	1,9	2,6	1,5
— Sanvicenat	1129	525	4399	1480	2,2	3,9	1,3
— Vodnjan	2980	1680	12888	5530	1,8	4,3	1,9
8. Rovinj	6315	3103	19323	9052	2,0	3,1	1,4
— Rovinj	1772	1080	4664	2707	1,6	2,6	1,5
— Kanfanar	1617	642	4246	1857	2,5	2,6	1,1
— Bale	813	467	3944	1758	1,7	4,9	2,2
— Žminj	2113	914	6469	2730	2,3	3,1	1,3
9. Umag:	2092	948	4927	3227	2,2	2,4	1,5

Izvor podataka: Za aktivno stanovništvo u poljoprivredi: popis stanovništva od 1936. Popolazione residente e popolazione presente, secondo la categorie di attivita economica, in ciascun comune del regno, Roma 1937.

padinama brežuljaka i viših brda. S tim u vezi i onoliku borbu za vlasništvo nad zemljištem, jer biti bez zemlje, tada, značilo je biti lišen egzistencije. Zato se s pravom kaže da u tim odnosima treba tražiti i osnovne činioce za onakve i proizvodne i društveno-ekonomske odnose, kao osnovne činioce i gospodarske strukture.

c) Poslije oslobođenja (1945—1971)

Polazeći od toga da je svaka gospodarska struktura, u stvari, samo korelacijska rezultanta društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa, jasno proizlazi da je i poslije oslobođenja moralo doći do određenih promjena i u gospodarskoj strukturi. Prije svega zato što je odmah poslije oslobođenja došlo do ukidanja starih, kapitalističkih odnosa i uspostavljanja novih, socijalističkih odnosa. Zatim što je, također odmah poslije oslobođenja došlo do provođenja agrarne reforme i oduzimanja zemlje svima onima koji je nisu obrađivali i onima koji su je imali više od predviđenog maksimuma. I treće što su od sakupljenog zemljišta stvoreni društveni fond vlasništva i nova socijalistička gospodarstva.

Paralelno s tim svakako, treba spomenuti i konkretne mjere koje su slijedile iza tih promjena. Prije svega ograničenje individualnog vlasništva — na svega 10 ha obradive površine. Zatim ograničenje upotrebe tuđe radne snage — do najviše 3 radnika. Zatim progresivno oporezivanje individualnih poljoprivrednih proizvođača itd. Otuda je razumljivo da su te mjere utjecale na daljnje promjene i društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa, a time i gospodarske strukture. Napose s obzirom na gospodarsku strukturu za vrijeme talijanske okupacije, kada je svega 5,3% gospodarstva, većih od 20 ha površine, držalo u svom vlasništvu gotovo 45% poljoprivrednih površina. Vjerujemo da će nam i te odnose najbolje pokazati naredna tablica.

Izneseni pokazatelji najbolje pokazuju da je poslije oslobođenja došlo do značajnih promjena i u gospodarskoj strukturi. Prije svega kao posljedice ukidanja kapitalističkih odnosa i svih velikih gospodarstava — posjeda, iznad 15 ha površine. Zatim kao posljedice pada ukupnog broja gospodarstava: od 28.662 u 1930. godini na svega 20.914 u 1971. ili za 27%. I treće kao posljedice najvećeg pada malih i sitnih gospodarstava, i to: do 1 ha površine, od 7.237 u 1937. godini na svega 5.440 u 1971 ili za 25%, a od 1—3 ha površine, od 9.295 u 1930. godini na svega 4.584 u 1971. godini ili za više od 50%.

Osim toga, izneseni pokazatelji pokazuju i značajne razlike unutar pojedine grupe. Prije svega najveće smanjenje gospodarstva od 1—3 ha površine, čak za više od 50%. Zatim smanjenje gospodarstva od 3—5 ha površine za 36% itd., a najmanje smanjenje gospodarstava od 5—10 ha za svega 2%. Ujedno valja primijetiti da do tako velikog smanjenja gospodarstava od 1——3 ha dolazi u prvom redu zato što sva ta gospodarstva, odnosno domaćinstva osciliraju prema onoj proizvodnji i izvorima prihoda koji osiguravaju najbolju i najsigurniju egzistenciju. A to znači prema izvorima izvan gospodarstva, budući da ti pružaju najbolju i najsigurniju egzistenciju. Dapače da ti izvori (izvan poljoprivrede) postaju sve značajniji i za ostale grupe domaćinstva. Najbolje nam to potvrđuju i gornji pokazatelji, iz kojih se vidi da je došlo do najvećeg smanjenja broja gospodarstva od 3—5 ha. Nasuprot tome, čak do znatnog povećanja (od 1953) gospodarstva do 1 ha, zatim do postojanosti gospodarstva od 10 i više ha površine. To se slaže i s činjenicom da sva ona gospodarstva, koja imaju povoljnije uvjete proizvodnje, a time i povoljnije prihode iz poljoprivrede, imaju veću postojanost.

Sigurno ima i niz drugih činilaca koji koincidiraju s takvom gospodarskom strukturom. Najbolje nam to pokazuju stalno povećanje gospodarstva

Tablica 7.

GOSPODARSTVO PREMA VELIČINI POSJEDA

Veličina posjeda	1930.	1948.	1953.	1961.	1971.
Istra — ukupno:	28662	25491	25673	22311	20914
— 1 ha	7237	3473	5251	5144	5440
od 1— 3 ha	9295	7056	5482	5239	4581
od 3— 5 ha	4725	5078	4475	3580	3044
od 5—10 ha	4735	6145	6372	5113	4633
od 10 i više 1 ha	...	3739	4093	3235	3216
od 10—20 ha	1988	—	—	—	—
od 20—50 ha	528	—	—	—	—
od 50 i više	136	—	—	—	—
		Po strukturi			
Istra — ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
— 1 ha	20,0	13,6	20,5	23,1	26,0
od 1— 3 ha	27,7	27,7	21,4	23,5	21,9
od 3— 5 ha	15,7	19,9	17,4	16,0	14,6
od 5—10 ha	20,1	24,1	24,8	22,9	22,2
od 10 i više ha	...	14,7	15,9	14,5	15,3
od 10—20 ha	11,2	—	—	—	—
od 20—50 ha	4,3	—	—	—	—
od 50 i više	1,0	—	—	—	—

Izvor podataka:

— za 1930, Catasto agrario — 1929, Rim 1935.

— za 1948, Popis stanovništva 1948, knjiga X, Domaćinstva, str. 97—120, iz knjige za (Bujštinu): Kolonat u Bujštini — s osvrtom na poljoprivredu i poljoprivredno zadrugarstvo, Ing. Josip Segola, Zagreb 1955 i iz elaborata o desetogodišnjem programu unapređenja poljoprivrede općine Buje (1956—1966), a za Labin iz Statističkog godišnjaka NR Hrvatske — 1955. s određenim korekcijama iz podataka za 1948. i 1953,

— za 1953, Statistički godišnjak NR Hrvatske — 1955, str. 126—127, uz određene ispravke za općinu Pula i Rovinj, prema popisu stanovništva iz 1961. godine,

— za 1961. prema popisu stanovništva, knjiga IX, Domaćinstva i stanovništvo prema karakteristikama domaćinstva, Beograd 1966, str. 88,

— za 1971, prema popisu stanovništva, Osnovni podaci o stanovništvu po općinama i regijama, Dokumentacija 1972, br. 134, Republički zavod za statistiku SRH — Zagreb 1972, str. 114—115.

1) Napomena: ne više od 15 ha.

do 1 ha površine, i obratno, smanjenje gospodarstava od 1—3 ha površine. Napose ako glavne uzroke za te, tzv. inverzne promjene tražimo u smanjenoj važnosti tih gospodarstava kao izvore prihoda i egzistencije stanovništva. Otuda objašnjenje i za sve veću postojanost tih (malih i sitnih) gospodarstava, pa i njihovo povećanje kao osnovnih činilaca razdrobljenosti gospodarske strukture — iako nova tehnika i tehnologija traži sve veće komplekse zemljišta i krupna gospodarstva.

Shodno tome, bit će interesantno sagledati i kako se te promjene manifestiraju po pojedinim općinama, s obzirom na razlike u sastavu i korištenju poljoprivrednih i obradivih površina.

Tablica 8.

PROSJEČNA VELIČINA GOSPODARSTVA INDIVIDUALNOG SEKTORA PREMA POLJOPRIVREDNIM I OBRADIVIM POVRŠINAMA — U HA

Općina	1953		1961		1971	
	ukupno	obradiva	ukupno	obradiva	ukupno	obradiva
Istra:	6,5	3,6	6,8	4,4	6,5	4,0
1. Buje	6,6	5,2	7,2	6,0	9,3	7,3
2. Buzet	6,3	2,4	8,6	4,0	10,6	4,9
3. Labin	4,9	1,8	6,8	3,3	5,5	2,4
4. Novigrad	4,4	3,9	6,5	5,8	6,8	6,0
5. Pazin	7,0	3,5	8,6	4,7	8,9	4,7
6. Poreč	5,6	5,0	4,9	4,5	6,0	5,4
7. Pula	8,0	4,3	5,7	4,2	4,2	2,6
8. Rovinj	7,9	4,4	6,8	4,5	6,1	4,1
9. Umag	5,6	4,5	5,9	4,9	5,6	5,1

Izvor podataka: za broj gospodarstava: kao u prethodnoj tablici, a za poljoprivredne i obradive površine: za 1953: SGJ-1954, str. 416, SGH-1953, str. 128 i 129, te Statički pregled Zavoda za statistiku NR Hrvatske —1962, str. 268, za 1961.: isto, Statistički pregled Zavoda za statistiku NR Hrvatske — 1962, str. 268, a za 1971.: SGH-1972, str. 290, te obračun autora.

Vjerujemo da određene razlike proizlaze i iz samih razlika u popisivanju gospodarstava i zemljišta. Prije svega iz samog načina popisivanja i procjene zemljišta. Zatim iz davanja podataka od zemljovlasnika, bilo zbog nepoznavanja pojedinosti, bilo zbog izbjegavanja točnih odgovora. Također i iz same interpretacije pojedinih pojmova i mjerila itd. No, uza sve te alternacije, vjerujemo da i na temelju tih pokazatelja možemo uočiti pojedine promjene i razlike, i to kako u Istri u cjelini tako i između pojedinih općina. Na primjer, da je prosječno gospodarstvo u Istra, po obradivim površinama, kao najvažnije kategorije poljoprivrednog zemljišta, povećano 3,6 ha u 1953. godini na 4,4 u 1961, odnosno 4,0 ha u 1971. godini. Zatim da je do najvećeg povećanja došlo u općini Buje, gdje je veličina gospodarstva, po poljoprivrednim površinama, porasla od 6,6 ha u 1953. godini čak na 9,3 u 1971. godini, ili za gotovo 41%, a po obradivim površinama, od 5,2 u 1953. godini na 7,3 u 1971. godini, ili za više od 40%. I da je do još većeg povećanja došlo i u općini Buzet, tako da je prosječno gospodarstvo u općini Buzet, po obradivim površinama, povećano čak za više od sto posto, ili od 2,4 ha u 1953. godini na 4,9 u 1971. godini.

No, svakako valja istaknuti i obratne slučajeve, gdje je veličina gospodarstva, po poljoprivrednim površinama, i te kako pala. Npr. u općini Pula, od 8,0 ha u 1953. godini na svega 4,2 u 1971. godini, ili za gotovo 50%, a po obradivim površinama, od 4,3 u 1953. godini na svega 2,6 u 1971. godini, ili za gotovo 40%. Istina, do tako velikog pada došlo je samo na području općine Pula. Ali očito i u općini Rovinj došlo je do sličnih promjena.

Mada je teško sagledati sve uzroke svih tih promjena, možemo slobodno reći da njih treba tražiti između nepovoljnih prirodnih uvjeta i izmjenjenih društveno-ekonomskih. Najbolje nam to pokazuju povećanje veličine gospodarstva, na svim onim područjima koja imaju lošije prirodne uvjete

proizvodnje i ograničene mogućnosti zapošljavanja izvan poljoprivrede, kao npr. u općinama Buje i Buzeta i obratno, smanjenje veličine gospodarstva na svim onim područjima koja imaju povoljnije mogućnosti zapošljavanja izvan poljoprivrede, kao npr. u općinama Puli i Rovinju, iako ni te općine nemaju najpovoljnije prirodne uvjete. To se slaže i s promjenama kretanja stanovništva u tim općinama. Npr. sa smanjenjem ukupnog i poljoprivrednog stanovništva na područjima općina Buja i Buzeta i, obratno, s povećanjem ukupnog stanovništva na područjima općina Pule i Rovinja, iako je i na tim područjima došlo do velikog smanjenja poljoprivrednog stanovništva. Npr., na području općine Buja: ukupnog stanovništva od 15.055 u 1984. godini na svega 7.165 u 1971. godini, a poljoprivrednog od 7.497 u 1953. godini na svega 3.372 u 1971. godini ili za više od 2,2 puta. Isto tako i na području općine Buzet: ukupnog stanovništva od 14.496 stanovnika u 1948. godini na svega 7.460 u 1971, a poljoprivrednog od 11.941 u 1953. godini na svega 3.254 u 1971. godini ili za više od 3,7 puta.

Za razliku od toga, na području općine Pula došlo je do velikog povećanja ukupnog stanovništva. Npr. od 48.372 u 1953. godini čak na 69.913 u 1971. godini. Istina, do tako velikog povećanja ukupnog stanovništva nije došlo i na području općine Rovinja. Ono je povećano od 15.264 u 1953. godini na svega 16.415 u 1971. godini. Ali s obzirom na smanjenje u općinama Buja i Buzeta, i to povećanje predstavlja (relativno) veliko povećanje. Pogotovo s obzirom na smanjenje poljoprivrednog stanovništva koje je smanjeno: u općini Pula i Rovinja, zajedno, od 19.369 u 1948. godini na svega 5.516 u 1971. godini ili za više od 3,5 puta.

Sudeći prema istaknutim pokazateljima, do najvećeg napuštanja poljoprivredne proizvodnje i smanjenja poljoprivrednog stanovništva, a time i (obratno) do najvećeg povećanja (prosječnog) poljoprivrednog gospodarstva došlo je na onim područjima — općinama koja imaju najnepovoljnije (prirodne) uvjete proizvodnje. I to je razumljivo ako kažemo da ta (siromašna) područja proizvode pod nepovoljnijim uvjetima proizvodnje. Toliko više ako tome dodamo i depresivne uvjete proizvodnje u poljoprivredi uopće. Zato nikakva slučajnost što na tim područjima dolazi i da najvećeg smanjenja poljoprivrednih gospodarstava. Npr., na području općine Buzet, od 3.696 u 1948. godini na svega 1.690 u 1970. godini, ili za više od 2 puta. Nasuprot tome i do najvećeg povećanja prosječnog gospodarstva. Npr., od 6,3 ha po poljoprivrednoj površini u 1948. godini čak do 10,6 ha u 1971. godini, a po obradivoj površini, od 2,4 ha u 1948. godini do 4,9 u 1971. godini.

Otuda je razumljiva i opća nezainteresiranost za zemljišta na tim područjima, jer ona nisu prikladna, ni za proizvodnju, ni za gradnju kuća ili vikendica (bar je dosad bilo tako) ni za bilo koje druge svrhe. Shodno tome i njihova vrlo mala upotrebna i prometna vrijednost, iako se zadnjih 10-tak godina ona umnogome povećavala, s obzirom na sve veću zainteresiranost i za zemljišta tih krajeva, i to ne samo od stanovnika (nasljednika) tih krajeva nego i stanovnika drugih krajeva. Naravno, do najvećeg naseljavanja dolazi na područjima obalnih općina. Prije svega od stanovnika iz Istre, ali očigledno i od stanovnika iz drugih krajeva naše zemlje. Otuda je, također, razumljivo što na obalnim područjima, odnosno općinama, dolazi i do povećanja broja gospodarstava, osobito malih i sitnih, u prvom redu zbog njihova dijeljenja među nasljednicima, a ne rijetko i prodavanjem pojedinih parcela za gradnju kuća i vikendica. Najbolje nam to pokazuje primjer

povećanja tih (malih i sitnih — do 1 ha površine) gospodarstava na području općine Pula — od 1.400 u 1953. godini na 2.596 u 1971. godini, ili za više od 85%, a time i povećanje ukupnog broja gospodarstava — od 4.181 u 1953. godini na 5.952 u 1971. godini, ili za više od 42%.

No, paralelno s tim, svakako treba istaknuti i ona područja i općine na kojima ne dolazi do tako velikih promjena. Nrp. područja općine Umag, Poreč i Novigrad, iako se i ta područja — općine nalaze na obalnom, odnosno priobalnom području. U vezi s tim i činjenicu da sva zemljišta na tim područjima imaju znatno veću i upotrebnu i prometnu vrijednost. Da to u cijelosti koincidira i s istaknutim promjenama. Prije svega s većom plodnošću i mogućiostima proizvodnje tih zemljišta. Zatim s većim mogućnostima ostvarivanja ukupnog prihoda i dohotka. I treće, s povoljnijim položajem za stambenu izgradnju, što umnogome utječe na njihovu potražnju i vrijednost.

Istina, i na tim (obalnim) područjima — općinama ima pomicanja prema većim ili manjim gospodarstvima. Osobito u zadnje vrijeme, kao posljedice sve bržeg razvoja nove tehnike i tehnologije i novih ekonomsko-tržišnih uvjeta privređivanja. Takva kretanja sigurno će se nastaviti i ubuduće na svim područjima, budući da sva mala i sitna gospodarstva sve više postaju uski okvir, kako za primjenu nove tehnike i tehnologije tako i za ekonomsku egzistenciju poljoprivrednog domaćinstva. Jedino možemo primijetiti da se tempo i način odvijanja tih promjena razlikuje od područja do područja, odnosno od općine do općine. Napose između onih općina koje raspolažu s plodnijim površinama, kao npr. općine Umag, Poreč i Novigrad, i onih koje ne raspolažu s tako plodnim površinama, kao npr. općine Buzet, Labin i druge, u prvom redu zbog značajnih razlika u proizvodnji i ekonomskoj moći između gospodarstva pojedinog područja.

No, budući da su promjene veličine gospodarstva vezane ne samo za promjene tehničko-ekonomskog okvira nego i za promjene radne snage, odnosno stalno smanjenje poljoprivrednog, a naročito aktivno poljoprivrednog stanovništva, tako i te promjene možemo najbolje uočiti pomoću tabličnog pregleda aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu, i obratno, poljoprivrednih i obradivih površina po aktivnom poljoprivredniku.

Prema istaknutim pokazateljima, broj aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu u Istri, ukupno, smanjio se, od 1,3 u 1953. godini na svega 0,7 u 1971. godini. Nasuprot tome, količina poljoprivrednog zemljišta po aktivnom poljoprivredniku povećala se, od 5,1 ha u 1953. godini čak na 9,0 u 1971. godini, a obradivog, od 2,8 u 1953. godini na 5,6 u 1971. godini. Time i ti pokazatelji jasno pokazuju koliko promjene aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu i količine zemljišta po aktivnom poljoprivredniku koincidiraju i s promjenama veličine gospodarstva po poljoprivrednim i obradivim površinama. Isto tako i koliko se, smanjenje aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu odražava i na povećanje količina zemljišta po aktivnom poljoprivredniku.

Međutim, kada je riječ o promjenama po pojedinim općinama, onda vidimo da broj aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu i količine zemljišta po aktivnom poljoprivredniku variraju od općine do općine. Na primjer, broj aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu u općini Labin, pao je 0,5 aktivnih poljoprivrednika u 1953. godini na svega 0,3 u 1971. godini. Nasu-

Tablica 9.

PROSJEČAN BROJ AKTIVNIH POLJOPRIVREDNIKA PO GOSPODARSTVU I HA POVRŠINE PO AKTIVNOM POLJOPRIVREDNIKU

Područje — općina	1953.			1961.			1971.		
	ha površine			ha površine			ha površine		
	po gospod.	polj.	obrad.	po gospod.	polj.	obrad.	po gospod.	polj.	obrad.
Istra:	1,3	5,1	2,8	1,1	6,0	3,9	0,7	9,0	5,6
1. Buje	1,6	4,2	3,3	1,5	4,9	4,1	0,3	7,4	5,5
2. Buzet	1,1	5,7	2,2	1,2	7,0	3,2	0,9	11,9	5,5
3. Labin	0,5	10,8	3,9	0,5	13,5	6,5	0,3	20,0	8,6
4. Novigrad	1,6	2,7	2,4	1,8	3,6	3,2	1,6	4,1	3,7
5. Pazin	1,5	4,7	2,3	1,4	6,1	3,3	1,0	8,5	4,4
6. Poreč	1,9	3,0	2,6	1,7	2,9	2,7	1,2	4,9	4,4
7. Pula	1,1	7,1	3,7	0,6	9,1	6,8	0,3	13,9	8,7
8. Rovinj	1,7	4,7	2,6	1,1	6,0	3,9	0,6	10,2	6,9
9. Umag	1,4	4,2	3,3	1,4	4,3	3,7	1,0	5,5	4,9

Izvor podataka:
— za broj gospodarstava poljoprivredne i obradive površine, kao u prethodnoj tablici (br. 7), a za broj aktivnih poljoprivrednika:
— za 1953.: Popis stanovništva — 1953, Knjiga XV, str. 170—179,
— za 1961.: Statistički bilten broj 250/62, str. 120, a
— za 1971.: Prema popisu stanovništva 1971, Dokumentacija — 1972, broj 134, Republičkog zavoda za statistiku SR Hrvatske, str. 86 i 87, te obračun autora.

prot tome, količina poljoprivrednog zemljišta po aktivnom poljoprivredniku porasla je od 10,8 ha u 1953. godini čak na 20,0 u 1971. godini. Isto tako, logički, i količina obradivih površina — od 3,9 ha u 1953. godini na 8,6 u 1971. godini. Do sličnih promjena, tj. pada aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu i, obratno, povećanju zemljišta po aktivnom poljoprivredniku, došlo je i u drugim općinama. Npr. u općinama Buzet, Pula, Rovinj i drugima. Jedino ima, relativno, manjih razlika po općinama koje imaju bolje (prirodne) uvjete proizvodnje. No i njih treba promatrati kroz relativne razlike, s obzirom na veće ili manje smanjenje broja gospodarstva, aktivnih poljoprivrednika i ukupnog stanovništva. Posebno između onih općina na kojima je došlo do naglog razvitka turizma i onih na kojima se njegov razvoj tek nazire. Npr. između općine Buzet i Poreč. Zatim između onih na kojima je došlo do naglog razvitka industrije, kao npr. općine Pazin, i onih na kojima nije došlo do takvog razvoja, npr. općine Novigrada i Poreča. No, budući da ovdje nismo u mogućnosti ulaziti u pojedinosti, smatramo da ćemo i to najbolje učiniti pomoću jednog tabličnog pregleda, bar između 1953. i 1971. godine.

Zaista iz pregleda se vidi da postoje značajne razlike kada istaknute promjene promatramo kroz kvantitativne ili relativne pokazatelje. Zatim da se one očituju, kako u Istri u cjelini tako i između pojedine općine i unutar svake općine. I treće da se paralelno sa smanjenjem aktivnih poljo-

Tablica 10.

RAZLIKE O PROSJEČNOM BROJU POLJOPRIVREDNIKA PO GOSPODARSTVU I HA POVRŠINE PO AKTIVNOM POLJOPRIVREDNIKU IZMEĐU 1953. I 1971.

Područje — općina	Po gospodarstvu	U ha površine			U postotku — % po površinama	
		poljopr.	obradive	po gospod.	poljopr.	obrad.
Istra — ukupno	0,6	3,9	2,8	46,2	43,3	50,0
1. Buje	0,3	3,2	2,2	18,8	76,2	66,7
2. Buzet	0,2	6,2	3,3	18,2	52,1	60,0
3. Labin	0,2	9,2	4,7	40,0	46,0	54,7
4. Novigrad	0,0	1,4	1,3	0,0	34,1	35,1
5. Pazin	0,5	3,8	2,1	33,3	44,7	44,7
6. Poreč	0,7	6,8	5,0	63,6	48,9	57,5
7. Pula	0,7	6,8	5,0	63,6	48,9	57,5
8. Rovinj	1,1	5,5	4,3	64,7	53,9	62,3
9. Umag	0,4	1,3	1,6	28,6	31,0	32,7

Izvor podataka: kao u prethodnoj tablici. Obračun autora.

privrednika po gospodarstvu — od 0,6 po gospodarstvu, gotovo kongruentno povećavaju količine poljoprivrednih površina po aktivnom poljoprivredniku — od 3,9 ha, a obradivih od 2,8 ha. Ipak valja primijetiti da jednake promjene u kvantitativnim veličinama ne impliciraju jednake promjene i u relativnim veličinama. Pogotovo kada ih promatramo po pojedinim općinama, kao npr. u općini Buje, jer se broj aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu, od 1953. do 1971. godine smanjio za svega 18,8%, a količina poljoprivrednog zemljišta, po aktivnom poljoprivredniku, povećala čak za 76,2%, a obradivog za 66,7%. Da se slične »divergentnosti« primjećuju i u općini Buzet. Npr. od svega 18,2% pada aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu do povećanja količine poljoprivrednog zemljišta po aktivnom poljoprivredniku od 52,1%, odnosno 60,0% obradivih površina. Za razliku od toga, u općini Novigrad nije došlo do nikakvih promjena aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu, iako je došlo do znatnog povećanja količina zemljišta po aktivnom poljoprivredniku — 34,1% poljoprivrednih površina i 35,1% obradivih.

No, jednako valja uočiti i obratne razlike, tj. znatno veće smanjenje aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu nego povećanje količine zemljišta po aktivnom poljoprivredniku. Npr., u općini Pula, smanjenje aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu od 63,6% prema povećanju poljoprivrednog zemljišta od svega 48,9 i obradivog od svega 57,5%. Isto tako i u općini Rovinj, smanjenje aktivnih poljoprivrednika po gospodarstvu od 64,7% do svega 53,9% povećanja poljoprivrednog zemljišta i 62,3% obradivog.

Prema tome i navedeni pokazatelji očigledno potvrđuju da do najmanjih (relativno) promjena dolazi u onim općinama koje imaju najpovoljnije uvjete proizvodnje, kao npr. općine Umaga i Poreča. Naime, iz njih se jasno vidi da je npr. u općini Umag broj aktivnih poljoprivrednika po gospodar-

stvu pao za svega 28,6%, a količina poljoprivrednog zemljišta, po aktivnom poljoprivredniku, povećala se za svega 31,0% a obradivog za svega 32,7%. Da je do sličnih promjena došlo i u općini Poreč. Isto tako i u općini Pazin, u prvom redu zbog povoljnijih (prirodnih) uvjeta proizvodnje. Otuda je, također, jasno koliko te promjene (komparacije) koincidiraju i sa stanjem i s promjenama između pojedinog područja. Napose ako kažemo da i one, u stvari, znače samo svodne manifestacije mnoštva faktora i odnosa koji ih uvjetuju. Zato smatramo da treba istaknuti i pregled poljoprivrednog stanovništva po pojedinoj kategoriji gospodarstva, kao svodnog pokazatelja spomenutih razlika. Dapače i po strukturi i indeksu, kao najboljim pokazateljima.

Kao što se moglo i očekivati, najveći broj poljoprivrednog stanovništva koncentriran je na gospodarstvima od 5 do 10 ha površine, zatim na gospodarstvima od 10 i više ha, te na gospodarstvima do 1 ha površine. Nasuprot tome, najmanji na gospodarstvima od 1 do 3 i od 3 do 5 ha, kao da ta predstvaljaju neku razmeđu prema manjim ili većim gospodarstvima. Najbolje nam to pokazuju pokazatelji po strukturi, iz koji se vidi da je stupanj koncentracije stanovništva najveći na gospodarstvima od 5 do 10, zatim na gospodarstvima od 10 i više ha, te na gospodarstvima do 1 ha površine, a najmanji na gospodarstvima od 1 do 3 ha i od 3 do 5 ha površine.

Tablica 11.

DISTRIBUCIJA POLJOPRIVREDNOG STANOVNIŠTVA PREMA VELIČINI POSJEDA — U HA

Područje — općina		Ukupno	do 1	1—3	3—5	5—10	10 i više
Istra:	1961.	55129	10438	8595	8585	15348	12163
	1971.	31184	6270	4208	4236	8447	8123
1. Buje	1961.	5785	1029	1377	1038	1452	889
	1971.	3324	798	735	573	744	474
2. Buzet	1961.	6232	481	1165	1204	2168	1214
	1971.	3205	394	366	388	1094	963
3. Labin	1961.	3504	824	387	423	920	950
	1971.	1490	443	156	151	393	347
4. Novigrad	1961.	1617	861	225	164	321	46
	1971.	1058	575	155	128	160	40
5. Pazin	1961	12691	1013	985	1506	4215	4972
	1971.	7995	643	396	703	2476	3777
6. Poreč	1961.	11975	2779	2240	2336	3191	1429
	1971.	7068	1412	1264	1323	2084	985
7. Pula	1961.	5736	1618	765	684	1271	1398
	1971.	3098	984	345	332	656	781
8. Rovinj	1961.	4856	915	793	720	1337	1091
	1971.	2350	399	324	350	613	664
9. Umag	1961.	2733	918	658	510	473	174
	1971.	1596	622	367	288	227	92

Izvor podataka:

— za 1961., Popis stanovništva 1961, Knjiga IX, Domaćinstva i stanovništva prema karakteristikama domaćinstva, Beograd, 1966, str. 203—204,

— za 1971. Popis stanovništva 1971, Knjiga XI, Poljoprivredno stanovništvo, Beograd, 1973, str. 101 i dalje.

Nastavak tabelice 11. — po strukturi 1961. i 1971. = 100,0

Područje — općina		Ukupno	do 1	1—3	3—5	5—10	10 i više
Istra:	1961.	100,0	18,9	15,6	15,6	27,8	22,1
	1971.	100,0	20,1	13,2	13,6	27,1	26,0
1. Buje	1961.	100,0	17,8	23,8	17,9	25,1	15,4
	1971.	100,0	24,0	22,1	17,2	22,4	14,3
2. Buzet	1961.	100,0	7,7	18,7	19,3	34,8	19,5
	1971.	100,0	12,3	11,4	12,1	34,1	30,1
3. Labin	1961.	100,0	23,5	11,0	12,1	26,3	27,1
	1971.	100,0	29,7	10,5	10,1	26,4	23,3
4. Novigrad	1961.	100,0	53,2	13,9	10,1	19,9	2,9
	1971.	100,0	54,3	14,7	12,1	15,1	3,8
5. Pazin	1961.	100,0	8,0	7,8	11,8	33,2	39,2
	1971.	100,0	8,0	5,0	8,8	31,0	47,2
6. Poreč	1961.	100,0	23,3	18,7	19,5	26,6	11,9
	1971.	100,0	20,0	17,9	18,7	29,5	13,9
7. Pula	1961.	100,0	28,2	13,3	11,9	22,2	24,4
	1971.	100,0	31,8	11,1	10,7	21,2	25,2
8. Rovinj	1961.	100,0	18,8	16,4	14,8	27,5	22,5
	1971.	100,0	17,0	13,8	14,9	26,0	28,3
9. Umag	1961.	100,0	33,5	24,1	18,7	17,3	6,4
	1971.	100,0	39,0	23,0	18,0	14,2	5,8

Nastavak tabelice 11. — po indeksu — 1961. = 100,0

Područje — općina		Ukupno	do 1	1—3	3—5	5—10	10 i više
Istra:	1961.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1971.	56,6	60,1	47,8	49,3	55,0	66,8
1. Buje	1961.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1971.	57,0	77,6	53,4	55,2	51,2	53,3
2. Buzet	1961.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1971.	51,4	81,9	31,4	32,2	50,5	79,3
3. Labin	1961.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1971.	42,5	53,8	40,3	35,7	42,7	36,5
4. Novigrad	1961.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1971.	65,4	66,8	68,9	78,0	49,8	87,0
5. Pazin	1961.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1971.	63,0	63,5	40,2	46,7	58,7	68,9
6. Poreč	1961	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1971.	59,0	50,8	56,4	56,6	65,3	68,9
7. Pula	1961.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1971.	54,0	60,8	45,1	48,5	51,6	55,9
8. Rovinj	1961.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1971.	48,4	43,6	40,8	48,6	45,8	60,9
9. Umag	1961.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1971.	58,4	67,8	55,8	56,5	48,0	52,9

Isto tako valja uočiti i stalnu tendenciju povećanja, poljoprivrednog stanovništva, na gospodarstvima od 10 i više ha i na gospodarstvima do 1 ha površine. No, nasuprot tome, i određeno smanjenje na gospodarstvima od 5 do 10 i najvećim smanjenjem na gospodarstvima od 1 do 3 i od 3 do

5 ha površine. Dakako, sve te promjene još bolje možemo pratiti kroz indeksne pokazatelje, koji pokazuju da je broj poljoprivrednog stanovništva, od 1961. do 1971. godine, najviše smanjen na gospodarstvima od 1 do 3 ha, čak za više od 52%, zatim na gospodarstvima od 3 do 5 ha, za gotovo 51% itd., a najmanje na gospodarstvima od 10 i više ha, za svega nešto više od 33%.

Nadalje, kao po nekom pravilu, još veće razlike opažamo između pojedine općine i, manje-više, unutar svake općine. Dovoljno je pri tome spomenuti primjer između koncentracije poljoprivrednog stanovništva na području općine Novigrada i Pazina, iz kojeg se vidi da je na području općine Novigrad, na gospodarstvima do 1 ha površine, koncentrirano više od 54% (1971) poljoprivrednog stanovništva, a na području općine Pazin svega 8%. Nasuprot tome, na gospodarstvima od 10 i više ha površine, na području općine Pazin čak više od 47%, a na području općine Novigrad svega 3,8%.

Istina, tako velikih razlika nema niti između ijedne druge općine, bilo između gospodarstava do 1 ha bilo između gospodarstva od 10 i više ha površine. No, manjih razlika očito ima između svake općine, pogotovo kada ih promatramo po strukturi i indeksnim brojevima. To ujedno pokazuje da i faktori koji ih uvjetuju nisu nikada jednaki. Dapače da se oni razlikuju od područja do područja, u prvom redu zbog razlika u prirodnim faktorima, a zatim i zbog razlika u privrednim potencijalima između pojedine općine, a naročito između općina na obalnom području, gdje je došlo do naglog razvitka turizma i općina u unutrašnjosti, kao npr. općine Pazin, gdje je došlo do naglog razvitka industrije, a time i do velikog zapošljavanja nove radne snage izvan poljoprivrede. Otuda je razumljivo što je na tim općinama došlo do zadržavanja, odnosno stanovanja stanovništva u selima i zaseocima i rada izvan poljoprivrede, u turističkim centrima, tvornicama i pogonima, kao osnovnih pretpostavki i u stvaranju i stalnom povećanju tzv. mješovitih domaćinstava — gospodarstava. Otuda potreba i za isticanje pregleda domaćinstva prema izvorima prihoda.

Iako ni navedeni pokazatelji ne daju uvid u faktore koji impliciraju stvaranje, tzv. mješovitih domaćinstava, očito nam mogu pomoći u sagledavanju pojedinih odnosa. Prije svega između prirodnih i privrednih mogućnosti proizvodnje kao opće pretpostavke moguće proizvodnje i zapošljavanja izvan poljoprivrede. Zatim između postignutog stupnja privrednog razvoja i broja mješovitih domaćinstava, kao osnovne pretpostavke mogućnosti zapošljavanja izvan poljoprivrede, a time i zadržavanje gospodarstva i stanovanja na selu, iako se ni iz spomenutih pokazatelja ne vidi koliko takvih domaćinstava pripada pojedinoj grupi gospodarstava. Za razliku od toga, kada to ocjenjujemo prema broju i postotku tih gospodarstava na pojedinom području, kao i prema istaknutim pokazateljima o distribuciji gospodarstava i poljoprivrednog stanovništva, onda vidimo da najviše mješovitih domaćinstava ima na onim područjima gdje ima najviše malih i sitnih gospodarstava. Da se to uglavnom slaže i s činjenicom što svim malim i sitnim gospodarstvima — domaćinstvima, u pravilu, naprosto nedostaje materijalna osnova proizvodnje, pa su sva ta gospodarstva nužno upućena na traženje drugih izvora prihoda izvan poljoprivrede. Da nam to najbolje pokazuje veliki broj i postotak mješovitih domaćinstava na područjima — općinama: Labina — 86,8%, Pule — 72,7% i Rovinja — 62,8%, na kojima se isprepliću gotovo kontroverzne mogućnosti između, relativno, povoljnih

Tablica 12.

POLJOPRIVREDNA I MJEŠOVITA DOMAĆINSTVA PREMA IZVORIMA PRIHODA — 1961.

Područje — općina	Ukupno	Poljoprivredna	Mješovita	Po strukturi		
				ukupno	poljoprivredna	mješovita
Istra:	22311	10716	11595	100,0	48,0	52,0
1. Buje	1781	1303	478	100,0	73,2	26,8
2. Buzet	2153	1414	739	100,0	65,7	34,3
3. Labin	3662	483	3179	100,0	13,2	86,8
4. Novigrad	341	278	63	100,0	81,5	18,5
5. Pazin	3894	2248	1646	100,0	57,7	42,3
6. Poreč	3396	2552	844	100,0	75,1	24,9
7. Pula	4181	1140	3041	100,0	27,3	72,7
8. Rovinj	2055	765	1290	100,0	37,2	62,8
9. Umag	848	533	315	100,0	62,9	37,1

Izvor podataka: Popis stanovništva 1961, Knjiga XVI, Veličina i izvori prihoda domaćinstva, Beograd, 1965, str. 140—147.

Napomena: Podatke iz popisa 1971. godine nismo istaknuli zato što smatramo da se oni ne mogu usporediti s podacima iz popisa 1961. godine. Naime, teško je vjerovati da se broj poljoprivrednih i mješovitih domaćinstava, od 1961. do 1971. godine, smanjio za više od 50%. Isto tako da se još više od toliko smanjio broj mješovitih domaćinstava, a naročito da je ukupan broj poljoprivrednih i mješovitih domaćinstava, 1971. godine, upola manji nego broj prikazanih (poljoprivrednih) domaćinstava po osnovi gospodarske ili posjedovne strukture (vidi tablica 6).

mogućnosti zapošljavanja izvan poljoprivrede i nepovoljnih mogućnosti poljoprivredne proizvodnje. Osobito na područjima općina Labina i Pule, što jasno potvrđuje i najveći postak tih domaćinstava.

Nasuprot tome, najmanji postotak tih domaćinstava ima na onim područjima koja imaju najpovoljnije (prirodne) mogućnosti proizvodnje, kao npr. općine Novigrada i Poreča, na kojima se stalno održava i veliki postotak poljoprivrednih domaćinstava, ikao i one, istovremeno, imaju povoljne mogućnosti za zapošljavanje radne snage i izvan poljoprivrede — u turizmu. Prema tome, i to još jednom pokazuje koliko se i poljoprivredno domaćinstvo uvijek usmjerava prema onoj privrednoj aktivnosti koja mu osigurava najveći i najsigurniji prihod. Isto tako da kombinacija izvora prihoda, tj. iz poljoprivrede i izvan nje, sve više postaje pravilo u osiguranju egzistencije poljoprivrednog domaćinstva. Štoviše da se »dualizam« izvora prihoda sigurno nastavio i poslije 1961. godine iako ih statistika nije prikazala), budući da i na istarskom selu svakim danom ima sve više mješovitih, a sve manje čisto poljoprivrednih domaćinstava.

POPIS LITERATURE

1. Bejtulahu, dr. Zeki: Razvoj naučno-tehničkog progresa i njegov utjecaj na poljoprivrednu proizvodnju, Ekonomika proizvodnje hrane, broj-11-12/77,
2. Butijer-Branković, Vesna: Agrarne reforme i privredni razvitak u zemljama u razvoju, Međunarodni problemi, broj: 3/64,
3. Dukić, prof. dr. Slavoljub: Pregled historije seljačkog domaćinstva u Jugoslaviji, Socijologija sela, broj 29—30/70,
4. Engels, Friedrich: Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države, Kultura, Zagreb 1950,
5. Ertl, Izof: Raste agrarni izvoz, Ekonomska politika broj: 1097/9—1973.
6. Jugoslovenski pregled 1965: Tehnička opremljenost ratarske proizvodnje.
7. Kardelj, Eduard: Problemi socijalističke politike na selu (nužnost prevazilaženja okvira seljačkog gazdinstva), Kultura, Beograd 1959,
8. Lekić, Milun: Prirodni uslovi kao osnovica materijalne proizvodnje i faktori proizvodnosti rada, Ekonomski anali, broj: 10/1961,
9. Lenjin, Vladimir Iljić: Novi podaci o zakonima razvitka kapitalizma u poljoprivredi, Scedska, I, Kultura, Biblioteka Marksizma-Lenjinizma, 1951,
10. Mansholt, Siko: Hoće li doći do »revolucije« u poljoprivredi EEZ?«, Ekonomska politika, broj 873/68.
11. Mansholt, Siko: Sprudovi »seljačke Evrope«, Ekonomska politika broj 878/69,
12. Marković, Petar: Posedovna struktura jugoslovenske poljoprivrede, Ekonomist, broj: 1/1960,
13. Marković, Petar: Strukturne promjene na selu kao rezultat ekonomskog razvoja, Beograd 1963,
14. Marković, Petar: Neka pitanja koncentracije i centralizacije u poljoprivredi zapada, Ekonomist, broj 2—3/1964,
15. Marković, Petar: Aktuelna pitanja ekonomskog položaja i daljnjeg razvoja jugoslovenske poljoprivrede, Beograd 1973,
16. Marković, Tomislav Misela: Odrazi zakona razmjene, Zagreb 1977,
17. Marks, Karl: Kapital, Svezak 1, (eksproprijacija seljačkog naroda od zemlje), Kultura, Zagreb 1947, str. 641,
18. Milenković Vladimir i Hubeni Marijan; Razvoj poljoprivrede u svetu, Zadružna knjiga, Beograd 1961,
19. Milutinović, S.: Malo poljoprivredno gazdinstvo u Danskoj, Ekonomika poljoprivrede, broj: 5/1971,
20. Milutinović, S.: Mješovita poljoprivredna gazdinstva kod nas i u svetu, Ekonomika poljoprivrede broj: 5/1974,
21. Mirković, Mijo: Održavanje seljačkog posjeda, Zagreb 1937,
22. Mirković, Mijo: Izbor iz ekonomskih radova, Prva knjiga, Agrarna politika, Naprijed, Zagreb 1958,
23. Mirković, Mijo: Ekonomika agrara FNRJ, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1950,
24. Mirković, Mijo: Seljaci u kapitalizmu, Agrarno ekonomska studija, Matica Hrvatske, Zagreb 1952,
25. Mirković, Mijo: Seljaštvo u kapitalističkim formacijama, Izabrani ekonomski radovi, Knjiga 1, Zagreb 1979,
26. Mirković, Mijo: Poljoprivreda i seljaštvo u Jugoslaviji, Izabrani ekonomski radovi, Knjiga 2, Zagreb 1979,
27. Mirković, Mijo: Nauka i ekonomska politika, Izabrani radovi, Knjiga 3, Zagreb 1979,
28. Mirković, Mijo: Izgradnja socijalističke ekonomije u Jugoslaviji, Izabrani ekonomski radovi, Knjiga 4, Zagreb 1979,
29. Novaković, Stojan: Saobraćaj kao faktor formiranja i stabilizacije tržišta, Ekonomski anali, broj 5/1957,
30. Prodavec, Josip: Selo i seljaci, Socijalna biblioteka, Knjiga prva, Zagreb 1934,

31. Rašković, Vladimir: O uticaju međusobnih odnosa prirodnih i društvenih faktora za razmještaj proizvodnih snaga, Ekonomski anali, broj: 1/1955,
32. Simić, Jeremija: Vidovi i faktori promene u strukturi dohotka domaćiistva na individualnim poljoprivrednim gazdinstvima, Ekonomika poljoprivrede, broj 5/1970,
33. Stipetić, Vladimir: Jugoslovensko tržište poljoprivrednih proizvoda, Beograd 1964,
34. Stipetić, Vladimir: Poljoprivreda i privredni razvoj, Informator, Zagreb 1969, (str. 41—97),
35. Stipetić, Vladimir i Grahovac Petar: Poljoprivreda u vanjskoj trgovini Jugoslavije 1953—1975, Zagreb 1977,
36. Vučković, Mihailo i Radić, Mihailo: Ekonomika poljoprivrede sa zadrugarstvom, Beograd 1973.

Dr. Marko Legović

STRUTTURA ECONOMICA DELL' AGRICOLTURA ISTRIANA DEL XX SECOLO

Riassunto

Il saggio punta innanzitutto a illustrare la struttura economica dell'agricoltura istriana. Ma per una migliore comprensione delle singole situazioni e trasformazioni, vengono indicati anche alcuni presupposti generali che implicano il costituirsi dell'economia come cellula basilare di ogni struttura economica; innanzitutto il dato di fatto che ogni proprietà, e quindi anche la proprietà dei terreni, si manifesta appena a un determinato livello di sviluppo socio-economico; quindi che la proprietà rappresenta, a un tempo, la risultante e il fondamento di tutti i rapporti socio-economici. Di qui un conglomerato generale di ogni possibile contrasto e di lotta per la proprietà della terra.

Si dimostra altresì che questi contrasti e la lotta per la proprietà emersero soprattutto nei primi periodi, poiché la proprietà sulla terra, allora, rappresentava la più importante fonte di guadagno e di esistenza della popolazione agricola e dell'intera popolazione. La cosa assume particolare risalto osseervando il crearsi e il trasformarsi della proprietà attraverso le varie fasi dei rapporti socio-economici, a seconda dell'importanza e della funzione socio-economica che la proprietà veniva ad assumere per il suo proprietario nelle varie fasi. Nel contesto di questo discorso vengono stottolineati il costante adeguamento della proprietà a tale funzione e soprattutto il variare della suo estensione quale unità di sfruttamento e cellula base della struttura economica, e la differenze fra l'estensione della proprietà e dell'unità di sfruttamento o di produzione, soprattutto nei casi in cui la proprietà rappresentava per il proprietario soltanto il mezzo per conseguire una rendita o un profitto.

Conseguenzialmente a quanto detto, vengono esaminate le singole situazioni e trasformazioni nella struttura economica dell'agricoltura istriana, innanzitutto al tempo dell'Austria-Ungheria e poi al tempo dell'occupazione italiana, ma soprattutto nel periodo successivo alla liberazione. Dai dati evidenziati risulta che fino alla liberazione, e cioè fino all'abolizione delle strutture capitalistiche ed all'attuazione dele riforma agraria avventa nel 1948 non si erano avuti dei grossi cambiamenti. Risulta pure che che i cambiamenti socio-economici e di produzione avvenuti dopo la liberazione portarono evidentemente a cambiamenti nella struttura economica come conseguenza dei nuovi rapporti. Tanto più che allora venne a crearsi il settore della proprietà sociale e dei poderi socialisti come forma nuove di economie. Nuove innanzitutto per l'estensione e per i modi di produzione, di gestione eco-

nomica ecctera, risultato dei nuovi rapporti socio-economici. Pertanto in questo saggio non sono state prese in considerazione le economie sociali.

Diversamente, invece, nelle economie agricole e nella struttura economica del settore individuale, privato, non si verificarono mutamenti di rilievo, e la cosa per molti sensi contraddice i presupposti generali sulla struttura economica e sull'economia agricola quali risultanti dei rapporti socio-economici. Ciò risalta ancor più confrontando alcuni dati con i cambiamenti dei rapporti socio-economici avvenuti tra il periodo del dominio austroungarico e quello italiano, e soprattutto con i mutamenti avvenuti dopo la liberazione e l'attuazione della riforma agraria. Tuttavia quando consideriamo queste che possiamo definire normali anomalie attraverso i reali rapporti nella prassi, allora vediamo che nulla avviene a caso, cioè che anche quello che successe e che succede nell'agricoltura istriana corisponde ai presupposti evidenziati, e ciò significa che l'economia agricola quale unità di sfruttameno o di produzione e cellula fondamentale della struttura economica, si manifesta sempre come risultante dei rapporti socio-economici. Di qui la spiegazione valida anche per l'odierna struttura spezzettata dell'economia agricola, con un gran numero di piccole e minuscole economie e con la tendenza all'ulteriore spezzettamento/moltiplicarsi delle unità, in contrasto con il rapido sviluppo dei mezzi di produzione e con l'esigenza di creare più grossi poderi (economie) qualii unità di sfruttamento e cellule fondamentali della struttura economica. In realtà questo dimostra ancora una volta quanto l'economia agricola (il podere) inteso come unità di produzione o di sfruttamento è in funzione dei rapporti socio--economici, perfino quando i mezzi di produzione impongono quasi un nuovo modo di lavoro e la creazione di un podere di gran lunga più esteso. Va pure detto, però, che ciò è possibile unicamente perchè tutti questi piccoli poderi spezzettati (oggi) rappresentano soltanto una fonte aggiuntiva (quello che si dice »l'orto intorno alla casa«) di entrate e di sostentamento della famiglia. Anche per la loro sopravvivenza tenace in passato e in futuro vale lo stesso ragionamento, specie se questi piccoli poderi agricoli continueranno a garantire un determinato introito e, con ciò, un tenore di vita relativamente alto della famiglia rurale.

La situazione, però, cambierà certamente quando il nucleo familiare sarà in grado di assicurarsi un adeguato tenore di vita senza gli introiti del podere agricolo e quando la »manutenzione« di questo podere richiederà maggiori spese, superiori alle entrate. Allora si avranno certamente dei cambiamenti anche nella sua funzone socio-economica, quale presupposto fondamentale della sua modifica quale cellula produttiva della struttura economica.